Opłata pocztowa uiszczona ryczałtem

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
VII. Річник

ЧИСЛО 10 ЖОВТЕНЬ 1935

„Здобуття Кафи Сагайдачним" (Деревορит 1622 ρ).
(До статті В. Січинського: „Баталістика в українськім ґраверстві" на ст. 4).

ВАСИЛЬ ПАЧОВСЬКИЙ.

МАТИ

Як конала в лихорадці
На сирій землі —
То до неї на прощання
Поклонитися в останнє
Всі сини прийшли!

Що найстарший до матері
З Сербії прибіг —
Поклонився наболілий
Як дух білий, як сніг білий
Матері до ніг!..

— Чо' ти, сину, у могилі
Збілів як стіна?
»Мене цісар гнав на штики —
Братовбивства гріх великий,
Гріх — моя вина!«

Що середній до матері
Із Польщі примчав —
Йшов у бій як на весілля,
Аж ось чорний як вугілля
До ніг її впав!..

А найменший з України
Прилетів як птах —
Поклонився весь кровавий
З поля волі, з поля слави
Матері в ногах...

— Ти ранений свіжо, сину,
Що, на тобі кров?!
»Не питай мене за рани,
За кров мою, брат коханий
Мене заколов!«

Мати крикнула і впала
У довічний сон —
Крук дивився зором супа
З розбитих вікон...

Переглядаючи Альбом У. С. С.

Написав: *М. Голубовий.*

Дістаю з пошти довгожданий Альбом У. С. С. Несу домів як найбільшу святість, зашиваюся в садок, у найтихішу закутину, та уважно розпаковую.

І нараз перед очима пересувається недавно минула історія... Чоловік забуває про все, що окружає його, і духом переноситься дві десятки літ у зад. В уяві пересувається найкраща, найдорожча фільмова лента пережитих подій.

Ось тут знайома позиція. Скільки то вона жертв коштувала! Скільки там вірних друзів залишилося на віки...

Або знову весела, побутова картинка зі села, між „цивільними“. На знимці тільки один моментик закріплений, а в памяти вже відразу пересувається ціла низка всього, романтичного побуту.

Тут і наш „Цястечко“ (зі Львова). Образець маленький, а викликує в памяті цілий ряд споминів про цього веселого, бадьорого товариша, що то — між ін. — під Бережанами заслонювався п а р а с о л е ю від тріскаючих шрапнель.

З інших сторінок дивляться на тебе знайомі обличчя стрільців, старшин і зараз стають перед очима всі, мов живі. І пригадується: той у бою був як лев, а цей знову на кватирі незаступний у своїй веселості, а той знова...

На 69. стор. находжу підхор. Сторожука з нашої (Дудинського) сотні. Холоднокровний, обовязковий підстаршина, безбоязний боєвик. І в памяти виринає одна подія:

Кілька днів перед головними боями на Маківці, сотня Дудинського пішла в Головецько на відпочинок. По впорядкуванню одностроїв, миттю, перебранню білля тощо, ходимо — як звичайно — на вправи. Відбувалися вони переважно таки на склоні самої Маківки, наче б відчувалося, що тут саме й треба опановувати добре терен, вишколюватися.

На вправи ходили ми полегоньки, без наплечників, а більшість не брала навіть набоїв. Те, що на недалекому верху чим день все дужче кипіло, що кульки і сюди залітали, це нікого не зворушувало... Вправи відбувалися під лісом.

Саме в день першого головного бою за Маківку програма вправ була така:

Підхор. Сторожук іде зі своєю четою від Головецька, заходить у ліс і маркує москалів. На нього „наступають“ дві інші чети, а четверта остає в недалекому ярку в запасі.

Вправи почалися.

А на самій позиції, в окопах іде вже дуже завзятий, правдивий бій. Стрілянина вже така, якої ще на цій позиції таки не бувало. Час до часу чути „гурра...“ наступаючих. Ми, як сказано, не переймаємось тим, бо ж ми запас...

Підходимо розстрільною в напрямі ліска. Кожний легкий, без наплечника, без плаща і... без набоїв (тільки в набійницях по одному-два магазинки), кріси з наложеними багнетами в руках, — словом, як на вправах. Дехто зі стрільців каже, що не шкодилоб так і в правдивий наступ іти...

А бій кипить чимраз дужчий.

Нараз, наче б то щось урвалося... Часом притихне, то знов закипить. Згодом одинцем пробіга-

гають узад з окопів австрійські вояки.. Щось там твориться...

Але ми маємо свою задачу, тож пильнуємо її. Та тут стало і нашу розстрільну зачіпати. Зразу цівкне поміж нас одна-дві кульки з переду, а там таки й громадка їх... Щось воно не теє!...

Та ми й дальше підбігаємо під ліс, хоч нас починають вже не згірше острілювати з ліса. Дехто голосно міркує, чи часом Сторожукови не надто рання мряка очі заступила, що стріляє... Але звідки стільки набоїв у них?

Нараз понеслося слово: москалі!

Запасні становища У. С. С. в ярі під Конюхами.
(Світлина з Альбому У. С. С.)

Розстрільна як ішла, так і залягла, як на команду. Впялила очі напружено в ліс, — так і є:

Москалі! Правдиві москалі, а не сторожуківці.

Тут уже все пішло лискавкою. Вертати — нема часу. По набої бігти — шкода й думати. Одинокий вихід — наступ! Байдуже, що нема доволі набоїв. Над цим ніхто не застановляється. Сотник шле одного стрільця в ярок по запасну чету, а сам з розстрільною, з крісом у руках кидається наступом на ліс, повний уже москалів. Залунало могуче стрілецьке „Слава!" й почалася рубанина.

Гурток У. С. С. — артистів українського театру.
Від гори зліва стоять: стр. Я. Гриневич, пхор. Л. Новіна-Розлуцький, дес. Е. Банах, стр. Е. Кохан, віст. Ю. Танчаковський; сидять: пхор. О. Гірняк, дес. Л. Лісевич, стр. С. Хомик, стр. С. Волинець, дес. В. Демчишин.
(Світлина з Альбому У. С. С.)

Москалів було в кілька разів більше як стрільців, до того ще мали опертя в лісі. Правда, зразу збентежилися від несподіваного стрілецького наскоку, але прочунявши і переконавшися, що стрільців мало, стали здорово відбиватися. Двом, наступаючим четам приходилося вже надто круто...

Та враз від сторони Головецька гримнула сальва і пронеслося нове „Слава" та „Гурра". Це Сторожук вмить зорієнтувався в ситуації, не дивлячись на свої скупі сили, вдарив нагло на москалів з боку. І це рішило побіду.

Московська лінія заломилася, спантеличилася. Фронтові чети зі сотником вдарили багнетами з новою силою, а ще як надлетіла четверта „запасна" чета і вдарила зі свого боку по москалях, ті не видержали і пішли в розтіч. Сотня пігналася за ними, таки на їхніх плечах, зігнала в долину, відбила втрачені австріяками окопи й опанувала позицію. Головне, не допустила москалів заняти нагло Головецько і піти дальше вперід. Новобранці гуцули зараз — під скаженим московським огнем гарматним — донесли набоїв і так то сотня Дудинського ввійшла несподівано в бій.

Такий то був наш тихий герой Сторожук. І чимало про нього ще кращого можна б оповісти. А які чуда доказував під Бережанами, на Лисоні!

Такі спомини виринають, переглядаючи Альбом У. С. С. Він нагадує пережите, відриває від теперішности і переносить у чарівну, геройську минувшину.

Баталістика в українському ґраверстві

Написав: *В. Січинський.*

Військові сцени боротьби, облоги міст, фортець і укріплень та загалом усякі засоби закріплювання на образках подій з війни і життя війська, з найдавніших часів належало до найбільш улюблених і плеканих сюжетів образотворчого мистецтва. З винайденням ріжних родів ґраверства, себто засобів репродукування, помножування образків у великій кількости, баталістика стала важним чинником національної, державної і соціяльної пропаґанди, коли на образках у наглядний спосіб закріплювалися ріжні моменти з життя народу, боротьбу з напасником і ворогом, геройські вчинки війська і поодиноких провідників.

Баталістика по своєму завданню і змісту належить до найбільш складних видів малярства і ґраверства і накладає на мистців непомірно тяжке завдання, так що лише кращі мистці бралися за виконання такої праці. Вже самий факт істнування мистців-баталістів в історії мистецтва окремих національних ґруп, говорить про культуру народу та його мистецтво. Розуміється, що ця баталістика народжувалася постепенно, має коріння в глибокій давнині та вказує на середовище, серед якого розвивалася. Наприклад, високий рівень баталістики старого голяндського ґраверства свідчить не тільки про сильну мистецьку культуру Голяндії але і про практичні потреби і вимоги цієї колись наскрізь військової державної орґанізації. Інші народи, що хоч і були дуже культурні, проте не дали таких високих досягнень в галузі баталістичного ґраверства, або лише наслідували чужі зразки. Останнє у найбільшій мірі відноситься до славянських народів, котрі в галузі баталістики старих часів не дали багато самостійних праць. Бо не йде нам про те, скільки і які баталістичні ґравюри були виконані голяндськими, німецькими, французькими та ін. ґраверами з історії війська окремих славянських народів, лише — які мистці цих славянських народів потрафили виконати подібні ґравюри.

Історія українського ґраверства наглядно вказує, що баталістика займала у нас поважне місце і була значно більше розвинена, як у більшости інших славянських народів. Вже самий факт, що українські ґравери виконували рисунки складних баталій з силою війська і ріжних фіґурових сцен комплікованої композиції — говорить сам за себе та вказує на високий рівень ґраверського майстерства старої України.

Але те, що нам залишила спадщина і що досі знайдено дослідниками, становить, розуміється, лише малу частину цілого дорібку українського ґраверства в галузі баталістики. Особливо багато понищено ґравюр з доби Мазепи, коли московський царський уряд старався за всяку ціну знищити усякі сліди, усяку згадку про великого гетьмана.

Бажаючи дати загальний короткий огляд баталістичних ґравюр в українському мистецтві, мусимо обмежитись до важніших праць і видатніших українських ґраверів, що займалися баталістикою. Поза тим баталістичні мотиви зустрічаємо дуже часто на інших ґравюрах того рода, як герби, видавничі знаки (марки), на релігійних образках, портретах, картушах, окладинках і нарешті на знаменитих „Тезисах“ Київської Академії.

Найстарший баталістичний сюжет в історії українського ґраверства був уміщений у відомих „Віршах на жалібний погреб зацного рицера Петра Конашевича Сагайдачного гетмана Войска Запорозкого“, зложених ректором київської Академії Касіяном Соковичем і виданих у Києві в 1622 р. Тут крім деревориту (рисунку, вирізаного на дереві для друку) самого гетьмана П. Сагайдачного на коні, бачимо дереворит „Здобуття Сагайдачним турецької фортеці Кафи“ (сучасної Теодосії в Криму). Цей дереворит невідомого українського ґравера, можливо Тимофія Петровича, дає складну композицію морської облоги укріпленого порту козацькими кораблями. В ріжних оглядах українського ґраверства цей дереворит звичайно збувається парою загальних фраз як зразок, мовляв, „примітивного“ рисунку. Між тим забувається, що цей сюжет належить до початку XVII століття і що це загалом один з найперших зразків морської баталії у виконанні славянського ґравера! В цьому розумінні українське ґраверство різко відріжняється від ґраверства московського, де в початку XVII ст. не могло бути і мови про виконання подібної ґравюри та ще і „світського“ змісту, і де аж до початку XVIII ст. ґраверство трималося в тісних рямках конфесійних, а всяка спроба вийти з ортодоксальної церковщини уважалася за „єресь“ і зрадництво релігійне і національне. Що іншого бачимо на Україні, де вже у початку XVII ст. поширюється тематичний репертуар, ґравери виконують ілюстрації, що мають більше відношення до історії і громадського життя, витворюється портретова, архітектурна та інша ґрафіка, викреслюють пляни міст та видають популярні (народні) ґравюри, що не мають відношення до літурґічних та інш. церковних книг. Цей процес всебічного розвитку українського ґраверства особливо зусилюєтьсяв кінці XVII ст., коли на зміну дереворита приходить в добу бароко мідерит (ґравюра на міді), що дає можливість витворювати більш складні композиції, зокрема баталістичні сюжети. Виконавці їх — українські ґравери від тоді відзначаються великою формальною і технічною вправністю, набуваючи її шляхом довших студій, як у себе вдома на ґрунті старих культурних надбань, так і закордоном на Заході, куди їде українська молодь для удосконалення та поглиблення ґраверського мистецтва і особливо техніки.

Оскільки високо стоїть тоді українське ґраверство, свідчить одна з найкращих баталістичних

композицій старих часів — „Здобуття турецьких фортець“ у книжці „Слава Шереметі“ 1695 року. Виконував цей мідерит один з найкращих українських ґраверів Лео Тарасевич, що вчився в Авгсбурґу та працював головно в Києві в роках 1686—1703. На цій ґравюрі вибражено в складній композиції здобуття трьох турецьких фортець московськими військами з участю українських козацьких військ під проводом гетьмана І. Мазепи. На передньому пляні змальовано тріумфальний виїзд царя Петра І до брами одної з фортець. Сам цар їде на дивовижній „римській“ колесниці запряженій львами. Його супроводять верхом на конях два достойники, правдоподібно гетьман Мазепа і командант російських військ Шеремета. Хоч ця баталістична ґравюра виконана ще старим способом т. зв. „римської“ перспективи (з кількома горизонтами) — способом, що тоді ще загально панував у цілій Европі, проте під оглядом композиції, розміщення фіґур і рисунку належить до найкращих баталістичних праць.

„Облога Почаєва Турками“.
Мідерит А. Гочемського 1790 р. (фраґмент).

Цікаво одміти, що Л. Тарасевич брав участь в ілюструванні першого підручника гарматної справи, що був виданий у Москві в кінці XVII ст. Рівнож два інші підручники гарматньої справи у російській мові ілюстрували українські ґравери: до „Артилерії“ Брінка (переклад з голяндської мови) виданої в Москві в 1710 р. робив ілюстрації у мідеритній техніці Григорій Павлович Тепчегорський, що працював у Москві в рр. 1697—1718 і якого там „перехрестили“ на „Павлова“; знова інший український гравер, Іван Любинецький, що працював у Петербурзі в рр. 1721—1755., дав цілий ряд ґравірованих ілюстрацій до книжки „Меморія или записки артиллерійскія“, виданої в Петербурзі в 1733 р.

Загалом стан московського ґраверства в XVII і XVIII ст. був такий низький, що московські ґравери не могли піднятися до більших і складніших праць, а про виконання ними портретів чи баталістичних рисунків не могло бути і мови. Тому не диво, що для таких відповідальних праць запрошували до Москви закордонних, найбільше голяндських майстрів або українських ґраверів з Києва і Чернигова. Крім згаданих вже ґраверів Лео Тарасевича, Григорія Тепчегорського та Івана Любинецького, їздили до Москви ґравери Щирський, Самойлович, Куновський та постійно там працювали Михайло Карновський та Іван Стекловський. Останнього російська історіоґрафія переробила на „Стеклова“!

Деякий зворот в московському ґраверстві стався щойно після полтавської траґедії. Коли треба було виґравірувати „Торжественний вїзд до Москви Петра І після Полтавського бою“, то цю ґравюру виконав уже не українець, але росіянин Зубов. Ця ґравюра Зубова є власне першою спробою московського ґравера передати складнішу баталістичну композицію. Нам точно невідомо, чому саме цю „перемогу“ взявся змальовувати москаль — чи тому, що не могли знайти „самоотверженого малороса“, чи тому, що вже не довіряли ґраверу-українцеві, але залишається знаменним фактом, що після Полтавського бою до вихвалювання Петра І у „Торжественному вїзді“ українці-ґравери своїх рук вже не прикладали!

З баталістичних гравюр доби Мазепи, що їх виконували ґравери-українці, спинимося на кількох головніших, що свідчать про незвичайно високий рівень цього мистецтва в кінці XVII і початку XVIII століття.

Ґравер Никодим Зубрицький (1688—1724), відомий своєю великою продуктивністю, м. ін. виконав мідерит 1704 р. історично-леґендарного змісту „Визволення Почаїва від Турків“. Хоч на загал ця ґравюра належить до слабших праць ґравера, все-таки сцена поразки турецької кінноти виконана тут досить поправно як на тодішні відносини. Друга ґравюра — величезний „тезис“ (106×77½ цм.), що його присвятила Київська Академія гетьманові Ів. Мазепі і виконана ґравером Данилом Галяховським в 1708 р. (Унік в бібліотеці Красінських у Варшаві). Серед ріжноманітних сюжетів цієї ґрандіозної композиції тут незвичайно майстерно, з непідробленим реалізмом, виображено війському фльоту серед розбурханого моря і кілька сцен облоги і здобуття укріплених міст українським козацьким військом. Хоч ціла ґравюра (відбита на шовку) дуже стемніла і понищилася руйнуючим впливом часу, всетаки окремі фіґури тут передані так живо і майстерно, що лише після знайомства з цілою ґравюрою стає ясним, як високо колись стояло у нас баталістичне мистецтво.

Інший тезис з баталістичними мотивами, був виконаний ґравером Іваном Інокентієм Щирським,

що працював у Чернигові і Києві в рр. 1682—1714. Цей тезис був присвячений Обідовському і виконаний в 1691 р. Як переконуюче доводив Д. Ровинський, ця величезна ґравюра на двох мідяних дошках, була роблена Щирським в Москві разом з іншим українським ґравером Л. Тарасевичем для царівної Софії Алексеєвни, але після її заслання Петром І, була перероблена Щирським на академічний тезис і то так, що замісць царівної Софії, залишилося порожнє місце... На цій гравюрі м. ін. докладно виображено Київ з Подолом, а трохи нище з одного боку шатро з українською старшиною і козаками в типових українських одягах і зброєю, а з другого боку козацька кіннота, здобуваюча укріплене місто.

Дуже часто ріжні баталістичні сцени зустрічаються на ґравюрах міст, укріплень і фортець, що у великій кількости зустрічаються з кінцем XVII і в XVIII ст. До таких кращих праць відноситься, наприклад, ґравюра Камянця-Подільського 1672 р. виконана камянецьким ґравером К. Томашевичем, або облога Львова гетьманом Б. Хмельницьким 1648 р. у виконанні слабшого ґравера К. Недбаловича в 1703 р. (Міський музей у Львові).

Простіші баталістичні сцени зустрічаються також у популярному (народньому) ґраверстві, що розходилися на ярмарках серед найширших верств людности. Та зуб часу майже зовсім винищив ці примітивні зразки народньої творчости. У більшій мірі такі сценки зберіглися на старих кахлях XVII—XVIII ст., що охоче переймали мотиви гравюр (козаки на конях, запорізькі курені, бійка з татарами та ін.).

Після підупаду українського ґраверства у першій половині XVIII ст., що точно датується часом після поразки шведсько-українських військ під Полтавою, українське ґраверство пробуджується з новою силою у другій половині XVIII ст. З цього часу знова маємо кілька збережених зразків баталістики, що свідчать про значний поступ українського ґраверства, порівнюючи з попередньою добою. До кращих таких праць належать дві більші гравюри почаївських ґраверів Йосипа і Адама Гочемських, що виображують „Оборону Почаївського монастиря перед Турками в 1675 р.“ (Національний музей у Львові). Хоч сама подія леґендарного змісту а ґравюри виконані щойно в роках 1770 і 1790, та проте рисунки дивують нас своєю документальною та історичною вірністю. Оборонні будови Почаїва тут виображено дуже точно з добрим розумінням будівельної техніки. Одяг і озброєння турецького війська змальовано вірно з історичною точністю. Окремі баталістичні сцени, особливо рух кінноти передано зовсім новочасним способом з добрим розумінням перспективних скорочень і ракурсів (ріжноманітне повернення фіґур до глядача). Але найбільше вражає незвичайна легкість і непримусовість, з якою ґравер розвязує складну баталістичну композицію з численними фіґурами вояків і коней у ріжних пологах і ріжних стадіях боротьби. Тут мистець досягнув великого формального ефекту поруч з напруженим, драматичним виявом самого змісту.

Лише на тлі цієї старої, виробленої баталістики українського ґраверства, стає зрозумілий зріст української баталістичної школи XIX ст. та найновіших репрезентантів цього рода „військового“ малярства — таких видатних українських мистців-баталістів як Васильківський, Іжакевич, Івасюк, Самокіш, Іванець, Перфецький та інші.

16 місяців у рядах київських Січових Стрільців

1918—1919.

(Продовження).

Написав: *Іван Вислоцький.*

В „ОКРЕМІМ ЗАГОНІ СС.“

Біла Церква.

Біла Церква, місто тісно звязане з історією козацької доби. Кого це місто не бачило в своїх мурах! Вкінці побачило й першу українську військову частину зложену з галичан. Я опинився тут вже в третє і зі стації пішов просто до бараків за містом. Тут було нас мало, були це ледви завязки нового „Окремого Загону Січових Стрільців“, який мав мати всі роди зброї. Говорилося, що після сформовання загону, буде він перетворений в бриґаду і перейде до Києва як гетьманська ґвардія.

Праці не було жадної — крім вишукування своїх знайомих серед прибуваючих добровольців, які напливали головно з бриґади УСС розміщеної на Катеринославщині. Відтак прибувало чимало зі стрілецьких відділів, прихованих як робітництво на шахтах. Вкінці прибув і курінь, зформований зі стрілецьких сотень 2-го запоріжського полку. Полк. Болбочан, дуже нерадо відпускав цей курінь, бо він творив 75%, цілости запоріжського полку.

Аж тепер пішла праця. Створено сотні, оскільки памятаю 4 і кулеметну сотню з сотн. Черником, також окрему сотню, до котрої входили всякі відділи, як телефонічний, технічний, санітарі, писарі і т. д. Сотні зачали дуже пильно вправляти. Утворено ще підстаршинську школу.

Я залишився без приділу, таких було нас 10—15 старшин. Замешкав я разом зі сотн. Герчанівським у старшинськім бараку. Ходив зі всіми старшинами на вправи, окремо від стрільців, якими проводив сотн. Гнатевич.

Загін дістав гарне умундурування, все новеньке. Відзнаки були нові так зв. гетьманські, але їх ніхто майже не носив, бо нагадували російські „пагони“, хоча були формою дуже зближені також до німецьких, особливо „парадні“. Шапки залишилися ці самі ще з часів Центральної Ради, себто з російського плащового сукна. Тризуб вже був так званий гетьманський, себто з хрестиком на горі.

Харч був дуже добрий, ситний і виснажені стрільці гарно поправлялися. Була вже окрема старшинська кухня при старшинськім зібранню. Тут була гарна фахова військова, переважно німецька бібліотека, як також і українська бібліотека — повна збірка всіх видань УСС і їх відзнак — це все привіз з Відня сот. Чмола. Я помагав радо розпаковувати і укладати ці книжки та обіцював собі через зиму багато перечитати. Сотн. Чмола привіз з Відня цілу велику колєкцію ріжних військових відзнак, портупе до багнетів і шабель, окрасних шнурів і т. п. — що все мало служити як наглядний матеріял для комісії, яка мала устійнити ріжні відзнаки, прикраси і т. под. для нашого „Окремого Загону Січових Стрільців“. Крім цього сотн. Чмола привіз ще і готові проєкти цього всього. Комісія вже була позначена.

Майже що дня до нашого табору привожено масу нового обмундурування, зброї і технічного приладдя. Кравці мали богато роботи, шито „френчі“ і „ґаліфе-штани“.

Була надія на краще будуче.

Щось висіло в повітрі, на старшинських зібраннях заєдно щось недоговорювалося. „Стрілецька Рада“ засідала при великій обережности і таємничо — мало хто знав коли і де.

Наш загін мав організуватися спершу в Бориснолі, на Лівобережній Україні, однакож „Стрілецька Рада“ відкинула це предложення. — Я довідався вже далеко пізніше, що це тому, що з Борисполя бувби тяжкий наступ на Київ. Що до цього прийде, знали всі — але говорилося про те дуже мало і то лише в дуже тіснім кружку. Всіх нас дуже журив факт, що в уряді тоді набирали чимраз то більшого значіння і сили та смілости москалі, які зачали поводитися дуже нахабно. В самій Білій Церкві була „комендантська сотня“, яка не носила тризуба на шапках, лише російські кокарди та російські „пагони“. Українські відзнаки поволі зникали. Це все нас дуже журило і настрій прогетьманський зникав — про що ще старалася особливо есерівська пропаґанда, яка наш табор засипала відповідною літературою. Так і у мене в кімнаті, на моїм ліжку, під подушкою я знаходив часто есерівську протигетьманську пропагандивну пресу, брошурки то-що. Гетьманської пропаганди не було жадної — гетьманський уряд не старався про неї зовсім. Есери підносили це як доказ, що нам не вірять та що не мають що пропаґувати.

З місцевим українським населенням не було більших зносин. Праці, вправ було стільки, та всі рвалися до неї так щиро і совісно — що рідко хто виходив до міста, та і не було пощо. Була це осінь, дощі, болота, табор був добрих 2 км. віддалений від міста. Більшість старшин часто, в години вільні, неділі і свята їздили до Києва, їздив і я туди дуже часто.

В часі одної такої моєї поїздки купив я військову детальну мапу Києва і околиць, одиноку тоді в Загоні, яку я на самім початку повстання віддав полк. Коновальцеви для ужитку. Була це одинока повна мапа околиць Києва штабу Осадного Корпусу.

В перших днях листопада прийшла до нас чутка про бої у Львові. Весь табор зашумів і зароївся на цю вістку. Відтак прийшла друга вістка, що наш Загін поїде до Львова. Це спричинило вже горячку в цілім Загоні. Я зголосився у полк. Мельника і полк. Коновальця, що бажав би піти до Галичини, спеціяльно на Лемківщину для організації повстанчого відділу. Відповідь звучала: може ми вас туди вишлемо самі — але нас тут незабаром буде потреба. Побачимо. Дійсно атмосфера була душна.

На коротко перед повстанням, приїхав до нас ґен. Лігнав, товариш міністра військових справ. Була це офіціяльна інспекція нашого Окремого Загону, яка випала дуже добре. Вправи випали прекрасно, ґен. Лігнавові бракувало слів похвали, був дуже веселий, та мав висказатися, що він такої справности військової частини ще не бачив, навіть у царській ґвардії — та що радо сам би командував такою частиною.

Ця похвала була вповні заслужена, та була справедливою оцінкою праці команди Окремого Загону СС і оцінкою прекрасного людського матеріялу цего загону. Не знаю, чи в Загоні, який числив вже вище 1000 людей стану, було 10—15 стрільців, які би не мали боєвого досвіду, щонайменше кількамісячного.

В таборі зачали появлятися ріжні „гості“ — цивільні особи. Йшла нарада за нарадою так в таборі, як у місті, а також і в Києві. Щось надвигалося,що — кождий знав, особливо як прийшов до лікаря Загону великий запас бандажів. В таборі появилася і галицька делегація — яка приїхала до нас зі Львова. Вслід за нею Петлюра і Винниченко. Негайно після цього заборонено вихід до міста і заряджено поготівля і то строге. Загін спав що 2—3 ночі в мундурах, кріс при ліжку спячого, в набійниці повно набоїв.

Перед нами були нові бої, які остаточно могла викликати і мала іскорка. Вибух викликав нещасний акт федерації.

В ніч після проголошення акту федерації СС. запалили стацію Біла Церква. Звідти спрямували потяг з повертаючим австр. кінним гусарським полком на тор до наших бараків і тут його роззброїли. Добича: маса крісів, скорострілів, ручних бомб, патронів, коней і всякого майна. Таких потягів за ніч і ранок роззброєно кілька.

День цей, 15-го листопада 1918 року приніс повстання проти гетьманської влади в українській державі за Українську Народню Републику. Назовні підклад національний, внутрі ще суто соціяльний — а як знак того, приказано під жовтоблакитну кокарду з тризубом вложити кусок червоного сукна. Появився і червоний прапор.

(Продовження буде).

Станиславів — столиця З.О.У.Н.Р. і У.Н.Р.

в рр. 1918—1920.

Написав: *Іван Чепига.*

В р. 1933. вийшла у Львові книжка жидівського публіциста і вченого, б. секретаря Жидівської Національної Ради з часів ЗОУНР в Станиславові, Рубена Фана п. з. „Гешіхте фун дер Националаутономіє ін'ем Період фун дер Мареф-Украінішер Републік". Лємберґ, 1933. Кооп-Ферляґ „Культур" ін Лємберґ. Редакціє „Морґен". 258 стор. тексту і 5 сторінок спис імен і назв.

Поява цієї книжки настільки цікава, що на неї треба конче звернути увагу, тимбільше, що українська бібліографія 1918—19 рр. про неї здається нічого не знає, принайменше досі ніхто на неї не звернув уваги в укр. пресі. Ця книжка відноситься саме до часу істнування ЗОУНР та описує положення жидів в українській державі.

А тимчасом на превеликий жаль досі в українській мемуарній літературі майже нічого нема про тодішню столицю ЗОУНР, про Станиславів. Прецінь Станиславів, як столиця від грудня 1918. р. до травня 1919. р. рішучо повинен мати в українській повоєнній мемуаристиці поважне місце: тут мав осідок український уряд, тут засідав перший український парлямент — Національна Рада, в якій ухвалювали закони, рішали долю нашої ближчої Вітчини, видавали розпорядки, тут відбувалися зїзди українських партій, священства, учительства народнього і середнього, інжинірів, правників, жіноцтва і т. д., тут виходила дуже численна на той час українська преса усіх відтінків, тут працювало Українське Пресове Бюро, в цьому місті концентрувалися політичні і громадянські діячі Східньої Галичини і з Великої України — одним словом, кипіло тут незвичайно бурхливе на той час українське життя громадянське, політичне, культурне, а навіть до деякої міри і економічне, не згадуючи про те, що тут приїзджали дійсні і фальшиві місії і делеґації чужосторонних держав та ріжні військові представництва. Все те повинно спонукати когось із українців видати бодай невеличкі спомини з тих часів, бо ось вже минає з того часу 16 літ, неодно забувається і затирається в памяти учасників тих подій, не один важний і цікавий документ з того часу або цілковито згине, або попаде в руки чужих архівів. Одні папері і документи припадають десь порохом закинені на стрих зі страху перед ревізіями і пацифікаціями (і то ще добре, бо переважно люди палили ті папери зі страху, і то папери навіть дуже важні), а багато з них, як вище згадано, мандрує до чужих архівів і музеїв, а інші знову із незнання їх вартости прямо нищиться і викидається із сміттям. І так прим. переглядаючи міську бібліотеку в Станиславові, наткнувся я на досить поважний фасцикул паперів, що по огляненню показалися уривком протоколів із засідань Виділу Нац. Ради з 1919. р. Іменно при нагальній евакуації Станиславова в травні 1919. р. евакували очевидно і бюра Виділу Нац. Ради, що містилася в М. Щадничій Касі, на першому поверсі. При тій безпляновій евакуації залишили м. і. і згаданий вище фасцикул. При випрятуванню салі слуга хотів викинути ті папері на смітник, але на щастя якось навинувся дир. згаданої Каси п. Зьобровський і уважаючи ті папери до деякої міри важними, передав їх до міської бібліотеки. Між ін. в тих паперах находяться номінаційні акти останніх секретарів ЗОУНР, їх письменні присяги, звіти із місць, всякого роду жалоби, просьби і ін. Коли опісля упорядковувано міську бібліотеку, управа її звернулася була до Львова, здається до Бібліотеки НТШ з пропозицією виміни тих паперів на якісь інші дуплікати, однак на це не було ніякої відповіди...

Автор цих стрічок переглянув уважно Бібліографію укр. військової літератури К. Купчанка, поміщену в Літописи Ч. К., як також „Спис джерел до історії української визвольної війни 1914—1919. рр.", та однак там не найшов нічого, що відносилобся до станиславівського періоду української державности.

В українській мемуарній літературі находимо про Станиславів в рр. 1918—19. розмірно дуже мало. В 2. ч. „Літопису Червоної Калини" з р. 1930 поміщена мала замітка, звіт курієра зі Станиславова з перших днів листопада 1918, віднайдений десь принагідно у Львові. Дм. Дорошенко помістив невелику замітку про Станиславів в тих часах у своїх „Споминах", а потім Др. Лозинський згадує трохи про Станиславів у своїй книжці „Галичина", виданій Укр. Соціол. Інститутом у Відні під ред. М. Грушевського. Кромі цього „Українське Життя", що виходило в Станиславові в 1931—2 р., помістило фейлєтон в чч. 18, 19, 20 сотника УГА Е. Р—ка п. з. „Переворот 1. листопада 1918. р. в Станиславові". І це властиво вже все, що маємо про Станиславів з того часу.

Тимчасом за час від 1920 до нині появилося у нас досить споминів в українській пресі або й окремими книжками, що відносяться до поодиноких міст і місточок і подій з тих часів. Маємо прим. дуже солідно опрацьовану книжку про листопадові дні у Львові О. Кузьми, про Самбір Д-ра А. Чайківського, про Коломию статті в Літописі і багато інших, а про Станиславів немає нічого.

І з тої причини мимохіть із зацікавленням і з певного роду ніяковістю береться в руки кожну чужомовну публікацію про ті памятні для нас часи в Станиславові. Треба признати, що поляки мають досить поважну мемуарну літературу з тих часів про Станиславів, в пресі і окремими виданнями. Особливо багато про ті часи писав б. член ПОВ

в Станиславові Д-р Генрик Зайдель, що помістив кільканацять статтей-споминів в „Земі Станіславовскій", і в „Єдноднювках" „Легіону Млодих" з рр. 1932—1933. Він рівнож видав окремою брошурою історію ПОВ в Станиславові п. з. „Дзеє ПОВ в Станіслявове", Станиславів, 1922, стор. 36. Кромі цього видав інж. Антоні Деблєссем більшу брошуру про ті часи п. з. „Вспомнєня з прац і вальк о польскосць Станіславова. Зе спеціяльнем подкреслєнєм акції ПОВ з часув 1918—1919. р. Злочув, маржец, 1934. р.", стор. 103., яка вповні показує, як не слід писати споминів — а саме своєю тенденційністю і ненавистю до всього, що українське.

А тепер до цього приходить вище названа книжка, Р. Фана, що була зразу друкована як фейлєтон у львівськім жидівськім жарґоновім дневнику „Дер Морґен", а опісля видана окремою відбиткою. Не знаю, чи хто із українців, що цікавиться мемуаристикою рр. 1918—19, зверне увагу на цю цікаву книжку, тому напишу про неї дещо більше.

Автор її, Рубен Фан, працює над дослідом культури і історії караїтів, головно в Галичі. Перебуваючи довший час в тому місті, він увійшов у контакт з їх громадою, а вислідом цього є його велика праця п. з. „Л'горот гакраїм" та збірка ескізів із життя караїтів п. з. „Міхаєй гакраїм". Працює він у всіх жидівських періодиках і зачисляється до найбільше популярних в цьому часі жидівських письменників. В р. 1927. обходив він своє 50-ліття уродин і 30-ліття письменницької праці. Для нас цікаве те, що він за часів української влади був одним із секретарів Жид. Нац. Ради в Станиславові і в тому характері мав постійні звязки з українськими урядовими колами та все був у курсі справ. І з тої причини розпоряджував він багатим матеріялом і через те його книжка основана на автентичних даних. Вона написана досить обєктивно, висвітлює всі сторони українського державного життя, відносини української влади до жидівського питання і до Жид. Нац. Ради. Книжка Фана цікава ще тим, що написана і видана в жарґоні, отже призначена виключно для жидів, і значиться, коли автор пише в ній про українську владу прихильно, то це мусіла бути правда. І з того погляду книжка Р. Фана є цікава для української мемуаристики. Розуміється, що розділ, в якім автор обговорює справу т. зв. „жидівських погромів" — є сильно переборщений, але і там він признає, що в таких випадках українська центральна влада енерґічно інґерувала і переводила слідство, та карала винних, прим. в Тернополі, Бережанах, в Станиславові і ін. Книжка обіймає 23 розділи і обговорює положення жидів в укр. державі від листопада аж до її упадку в травню 1919. р. Ця книжка буде покищо одиноким джерелом до історії жидівського питання в тому часі, хіба що в тій справі заберуть голос компетентні українські круги, особливож ті люди, що були в тому часі в українському уряді.

Для повноти треба ще згадати, що віденський місячник „Український Філятеліст" в чч. 3—4, 5—6 і 7—8 з р. 1933. помістив кілька статтей, що своїм змістом відносяться до рр. 1918—19, а саме до справи орґанізації української почти і наддруку українських почтових значків. В тих статтях говориться також про відносини того часу в Станиславові. Також у філятелістичних публікаціях Міхля з р. 1922. помістив п. Порубений, б. начальник почтового економату при Секретаріяті почт і шляхів в Станиславові довгу статтю в німецькій мові п. з. „Ріжні наклади почтових значків з Західної України", що також дає деякий матеріял до історії того часу.

Демонстраційний похід у Києві з нагоди проголошення III. Універсалу Центральної Ради.

І це булоб усе, що досі написане про рр. 1918—19 в Станиславові. Чи готуються які спомини з тих часів, цього на разі не чути. А тут багато моглиб сказати діячі з тих часів, як прим. През. Петрушевич, Др. Голубович, Др. Витвицький, Др. Назарук, Др. Макух, Др. Ваньо, Інж. Мирон, проф. Г. Павлюх, Радн. Кл. Кульчицький, проф. Павло Чайківський і багато інших, що брали безпосередну участь в українськім правительстві, або стояли близько нього. Можливо навіть, що дехто з них пише, або вже і має готові спомини, що однак, колиб так і було, не усуває конечної потреби докладно збирати всі документи, що тільки дадуться і що ще можна їх захопити.

Як страшно такі речі пропадають, нехай свідчить такий факт: В Станиславові за часів української влади було два ритовничі заведення, що особливо в тих часах перетяжені роботою печаток для українських урядів і установ. Кожне з них мало прегарну збірку відбиток українських печаток роблених у них в окремих великих книгах. Були там відбитки печаток не лише зі самого Станиславова, але, сказати можна, із цілої области. Ці відбитки представляли собою для нас велику вартість і тому автор цих стрічок хотів дістати їх у свої руки. І коли тільки польські війська заняли Станиславів, звернувся до згаданих заведень, пропонуючи їм купно тих книжок. Тимчасом показалося, що того таки дня якийсь польський старшина „зареквірував" ті книжки, при чому то найприкріше, що ритівники навіть не могли сказати, що то за старшина. А прецінь таким річам місце у котромусь із наших архівів чи музеїв.

В наших музеях, а є їх тепер досить вже поважне число навіть поза Львовом, повинні знайтися всі предмети відносно тих часів, в кожній місцевости своїй. Відомо мені прим., що „Гуцульський Музей" в Коломиї має гарну збірку печаток зі стації в Станиславові, передані туди одним урядовцем вже за польських часів, також і Епархіяльний Музей, якому дав початок пок. радн. Чачковський, має у себе збірку оригінальних печаток Українських Січових Стрільців, що в р. 1918. стаціонували в Станиславові, як також збірку часописів з 1918—19. р. (неповну). Багато річей із тих часів має міський „Покутський Музей" в Станиславові. Нема сумніву, що вже багато річей находиться по українських львівських музеях і бібліотеках, прим. в НТШ. Багато мусить бути у Варшаві в Міністерстві Військ. Справ, про що згадує Деблессем, автор вище названої польської брошури про ті часи.

На мою думку, все, що відноситься до Станиславова з тих часів, повинно знайти місце в станиславівськім Епархіяльнім Музею. Він повинен мати найповнішу і найкращу збірку матеріялів до того часу, щоби колись будучі покоління могли мати картину нашого державного життя. Тому слід там складати спомини в рукописах, всякого роду друки, фотографії, документи, печатки (оригінальні і відбитки на актах з того часу), афіші, часописі, оповістки і т. і. в першу міру все, що відноситься до самого Станиславова, а далі до решти полудневих частин б. ЗОУНР.

Автор цих стрічок, користуючись тим, що перебуває без перерви в Станиславові від січня 1918. р. та веде свій особистий денник, хоче бодай в части, наскільки це лежить в його спроможности, сповнити свій обовязок супроти того великого часу і зібрати на тлі своїх споминів всі матеріяли і документи з того часу. Праця ця упляновава на 32 розділи, з чого досі зроблено вже більше як половину. Для неї переглянув докладно міський архів і бібліотеку, архів укр. держ. гімназії, а крім цього використав всі протокольні книги українських товариств, як також влучив до неї протоколи із засідань Укр. Нац. Ради та Адміністраційної Комісії, що урядувала в Станиславові від початку листопада по кінець грудня 1918. р. аж до хвилі, коли перенісся із Тернополя український уряд, а врешті протоколи і записки Польської Військової Організації та записки і багато інших, наразі мало доступних джерел.

Для викінчення цеї праці дуже бажано мати також спомини інших людей, особливо тих, що займали в тому часі передові становища та їхні світлини. Тому автор цих стрічок прохає людей доброї волі надсилати йому свої спомини, документи (прим. виказки членів У. Нац. Ради), власні світлини, згл. світлини груп осіб із тих часів для використання в його праці. По використанню цих матеріялів будуть вони на бажання або звернені, або зложені в Епархіяльному Музею в Станиславові.

Всякі матеріяли просить пересилати на адресу автора: Станиславів, вул. Пєрацького, ч. 78.

Лише спільними зусиллями і доброю волею можна ще урятувати від неминучої заглади останки цих цінних матеріялів до історії нашої державности в рр. 1918—19. А зберегти їх для наступних поколінь — це наш обовязок.

Артилерійський ґудзик

Написав: *І. Г.*

I.

Революція розгорілась на добре. В „брідській республиці“ аж клекотіло. Революційна струя пірвала зі собою всякого мирного християнина й несла його на своїх крилах у місто затверджувати нову владу. А в місті кипіло. Здавалось, що Броди перемінились в один великий казан. Та все таки найбільше крику, заколоту й метушні виявляла брідська стація. Добровольці й здемобілізовані революцією ц. к. вояки звивалися наче мурашки, підпрятували по роззброєних частинах державне майно, розставляли один другого на сторожі та видавали прикази на свій лад і після ока. І щойно пізня ніч втишала це розбурхане море. Тоді всі йшли покріпити солодким сном своє розрадоване серце. Між ними волікся теж втомлений до безтями поручник Василь Побочанський. Та лиш вступив до кімнати, почув за собою тверді військові кроки, а відтак стукіт до дверей.

— Прошу, — кликнув різко і вдивився в двері.

В кімнату ввійшов його чура Марко і спішно подав поручникові зі свого плеча кавалерійську куртку.

— Це для вас, пане поручнику, таку знайшов під командою двірця. Ліпшої вже не було!

Поручник якось недбало кинув оком на Марків трофей. Казав його положити на стілець. Щойно на другий день оглянув „свою вуланку“, котра на диво мала один артилерійський ґудзик. Але довго думати над тим не було часу. З жестом кіннотчика закинув він її на одно плече і, розгинаючи трохи на боки свої піхотинські ноги, подався до служби.

Від того часу минуло півтора місяця з гаком. Революційні події йшли скорим ходом і якось по тижні нанесли на брідську республику найперше інвазію золочівської окружної команди, а згодом державного секретаріяту. В державних будинках розсілися високі військові й цивільні власти. Броди „добровільно“ зфедерувалися зі Золочевом і, здавалось, почали з ним дихати одним повітрям. Революційні прояви обмежились до усування жидівських вивісок і малих ворохобень. В командних складах запанували фамілійні відносини, бо чільніші в них місця заняли „українці“ з під стягу Маркова. Немісцевих, як бунтарів відсилано на фронт. Зрештою все плило наче на крилах мрій, безпечно, бо Броди заосмотрені в добру армію, дивились спокійно в сторону Львова й ждали відважно на прихід поляків.

Поручника Побочанського іменували вільні голоси тимчасової влади ще першого дня революції повітовим інтендантом, що потвердили найвищі власти в особі сотника Подоляка. Він, з накиненою на плече вуланкою, бігав по брідських магазинах, збирав на людях заховані провіянти ще з перших листопадових днів і годував білим хлібом зморену парадами на Золотій брідську залогу. Аж десь під кінець грудня виселила його повітова команда на фронт, щоби він не бурхав своїм гамором спокійного плеса безжурної спілки.

Та в тих часах підйому духа не легко було скоро дістатися під Львів. По дорозі треба було голоситися в кожного стаційного команданта, росказувати йому „з кінця“ про перебіг революції, а відтак щойно можна було дістати підводу до дальшої подорожі. До поручника відносився кожний стаційний командант з певним респектом, як до артилериста. По кількох днях такої любої розмови й приємної їзди незнаними дорогами дістався він вкінці до місця постою Начальної Команди У. Г. А. Вправді місцем постою була Бібрка, мале жидівське місто, та всетаки поручник мусів добре потурбувати сплячих людей, заки відпитав, де міститься головна кватира. А там панувала гробова тишина. Лише в дижурній кімнаті сидів при телефоні якийсь молоденький старшина й страшенно боровся зі сном. Роботи під цей час не було в Начальній Команді жадної. Поляки заповіли приїзд антантської місії й це рахувалось вже за завішення зброї. Поручник сів собі тихонько під стіною й передрімав так щасливо ніч. З тяжкого сну збудили його щойно побрязки остроґ ріжних адютантів, що вештались сюди й туди по кімнатах, немов у пошукуванні для себе якогось заняття. За ними водила очима громадка старшин з валізками в руках, що теж ждала на приділ. Не забавило й годинки, як у дверях сусідньої кімнати зявився якийсь козак, малого росту й з рукою на чорній перепасці.

— Отаман Павленко! — шепнув котрийсь зі старшин, що шикувались в лаву.

Поручник Побочанський ніяк чомусь не хотів повірити, щоби це був начальний командант галицьких збройних сил. Та прийшлось, бо отаман підходив по черзі до старшин і по довшій товариській гутірці приділював їх до ріжних ґруп і загонів.

— Ґрупа „Старе Село“, ґрупа „Схід“, загін отамана Долуда! — ледви чутно виходило з грудий ґенерала.

Поручник тішився, що небавом ґенерал стане проти нього і він побесідує собі теж з самим головнокомандуючим. За старого режиму, та щей в чужій державі, не міг він навіть мріяти про подібне. Мабуть тому, що Австрія провадила війну на кількох фронтах і її ґенераліссімус просто не мав часу тримати звіту, чи підписувати якісь там службові листки. Як він виправдував так у думці недавну ще покровительку українського народу, підійшов до нього ґенерал. В поручника рванулось серце сюди й туди. І сам він не знав, чи з надмірної втіхи, чи зі страху, чи прямо з якогось лихого прочуття. Ґенерал навіть не „міряв“ його очима від стіп до голови, лише як старий друзяка привитався з ним і завів розмову. Поручник відновив собі при тій спосібности богато образів, котрі час покрив вже був своїм порохом і доходив до революції в Бродах, але пильне діло перешкодило. Мабуть місія надїзджала.

— Да, да, слава Богу, добрий козак! — хвалив ґенерал, обертаючи заєдно пальцями його артилерійський ґудзик. — Да, щей гарматчик! Підете,

будь ласка, до загону отамана Воєвідки. Він формує коло Винник гарматні полки й потребує вишколених старшин!

Поручник стояв ні в цих, ні в тих. Він розумівся на стрілянні з гармат тільки, що циган на молитві.

— Пане отамане, — затягнув він заклопотано, — голошу слухняно, що я не артилєрист, лиш піхотинець. Прошу про інший приділ!

Але генерал переконував добродушно поручника: — „Нічого, нічого, будете стріляти, Львів великий“.

З тими словами він відійшов. За пів години їхав поручник Побочанський вже як артилєрист з Бібрки до Старого Села. Його товариші подорожі, жартуючи, приписували цьому ґудзикові спеціяльне значіння. Їх весела розмова випогодила зажурену душу поручника. І він став шуткувати, вдихуючи в свою широку грудь морозну свіжість, що іскрилася на пухенькім снігу в ранніх проміннях сонця.

II.

Пополудні стояв вже поручник перед школою в Старім Селі й готовився до звіту. Ту урочисту хвилю заколотив гуркіт гармат і тарахкотіння скорострілів. Фронтова мельодія не була для поручника чужа, тому він радів, що й українським воєнним димом прийдеться йому запорошити свою душу. А тимчасом гомін гармат і скорострілів нісся горою понад замислені підльвівські села далеко, далеко в запілля, котре не могло собі жадним способом пояснити, хто то Львів віддав у руки поляків і, чому він ще досі не є в українських руках.

Нараз скрипнули двері. На порозі появився отаман Микитка. — „Прошу панів до середини!“ — сказав втішно тай скривсь назад перед струєю лютого морозу. Громадка старшин втиснулася до просторої салі. По черзі всі представлялись і голосили свій приділ до розпорядимости ґрупи. Вкінці прийшла черга на поручника Побочанського. Він ковтнув слину й, випрямившися як дріт, віддав себе в руки отамана. Отаман глянув на вилоги його ковніра й сказав:

— Трицятка?!

— Так, пане отамане! — була відповідь.

— А яким чудом вас приділили до артилєрії?

Поручник нічого на це не відповів, лиш показав на сіро-зеленковату кругленьку бляшку, що своїм товстеньким сподом висунулась на верх петельки. Отаман розсміявся сердечно й на прохання поручника перевів його назад в піхотинці. За кілька днів водився він вже по селах здовж фронту зі сотнею III. бережанського куріня, що тішився загально прізвищем „босого куріня“.

Від того часу неодно довелось переживати поручникові Побочанському. І безнадійне вичікування капітуляції львівських камяниць і кривавий відворот над Збруч, і прихід республиканської диктатури, і незручний помисл якогось штабовця, щоби втічи до „союзницької“ Румунії й ще богато-богато інших вдатних і невдатних комбінацій. Найважніша з них була „через Київ на Львів“. Завдяки такій концепції, Галицька Армія, хоч зажурена, вступила на територію посестри своєї тіснішої батьківщини, що від Сатанова до Камянця Подільського була ще вільна від большевицької інвазії.

Ідучи через села на „відпочинок“ у напрямі Мінковець, поручник ще більше здезорієнтувався в республиці високої директорії. Особливо зацікавило його справді малоросійське самовизначення дядьків, сіл і околиць. От раз він заходить в хату тай до хазяїна:

— Здраствуйте! Не можна в вас, хазяїне, купити хліба?

— Дасть Бог! — відповідає.

— Цеж для своєї армії!

— Нема в мене своєї, ні не своєї. Наше село невтральне!

Були й такі, котрі ще не рішились остаточно, по котрій їм стати стороні революції, а були своєрідні повстанські республики. Загал одначе цікавився приходом нових військ більше з огляду на їх евентуальний відворот. До галичан заняли дядьки вичікуюче становище. Чули, що це має бути тверда влада. А тимчасом Галицька Армія вимітала Поділля з большевицького сміття. Поручникові було ніяково, що він не в боєвих рядах, лиш як реконвалєсцент, сторчить ще при переходовій сотні І. Корпусу і лиш читає звіти. Але одного дня його бажання сповнились. Лиш він увійшов до канцелярії, щоби довідатися, як большевики змагаються з реакцією, а тут вже гукає на нього артилєрійський референт отаман Ціха:

— Пане поручнику, прошу до мене!

Поручник підступив, ввічливо сказав про своє заняття і подався відтак з товаришем у місто.

На другий день вже їхав до постою 21. гарматнього полку в Великім Макарові біля Проскурова. Вдивляючись в колеса, котрі то виринали, то потапали в подільських болотах, думав, що могло вплинути на його приділ до артилєрії. Про ґудзик ні гадки. А він недавно пришитий чурою сміявся повним лицем до поручника в проблесках сонця. Так поволи добився він до полку і на щастя дістав батерію без замків. Та довго він з ними не вовився, бо за старанням команданта полку сотника Новака, вдалося йому проміняти свої канони на мішки, а згодом перейти до інтендантури І. Корпусу.

III.

І знову промайнуло богато часу. Події котились по собі, як филі на морю. Від одних з них тріскало серце в поручника з надмірної радости, від других краялось в куснi з чорного горя й журби про те, які ще несподіванки стрінуть Галицьку Армію на вибранім шляху „через Київ на Львів“. Найтонші почування сукала в його душі вістка про здобуття Києва і чутка про скорий вже приїзд свіжих військових формацій з Німецького Яблонного в Чехах та полонених галичан з Італії. Тоді поручник у пориві найвищого щастя звернувся в сторону заходу і майже крикнув під адресою Версалю, де саме радила мирова конференція: — „Вміємо без тебе вмерти, то потрафимо без тебе жити!“.

Але це полумя життя в своїй власній державі

вигасло в „чотирокутнику смерти“. Союзницький маневр з Денікіном і Кремлем став смертним присудом для Галицької Армії, котрий виконали свої таки червоні землячки на шафоті під назвою Ч. У. Г. А. Та нім це сталося, довелось поручникові Побочанському ще раз перейти огнену пробу зі своїм ґудзиком. Було це в Чичельнику недалеко Балти. Саме відбув він виздоровчу відпустку після тифу й зголосився в команді II. бриґади Ч. У. Г. А. Там привитав його персональний референт товариш Балицький:

— О, добре, що йдете! Вже для вас маю місце!

— Певно за аґітатора на село? — спитав тривожно поручник.

— Ні, до артилерії!

Поручник мовчки згодився, щоби через дурний ґудзик не стягнути на себе підозріння політкома й не попасти до ревтрибуналу. Думав, що на фронті вдасться йому змінити рід зброї. Та не довелось. Прийшлось таки закінчити війну при артилерії.

Український табор сиріт і старців у Святобожицях

(1917 — 1920).

(Продовження).

Написав: *Д-р В. Пастущин.*

В часі отворення народної школи в шкільнім році 1918/1919 статистика дітей виглядала так:

А) Школа для дітей здорових:

I кляса	= 42 хлопців	+ 13 дівчат	разом 55 дітей
II а „	= 38 „	— „	„ 38 „
II б „	= — „	34 „	„ 34 „
III „	= 40 „	+ 18 „	„ 58 „
IV „	= 34 “	+ 28 „	„ 62 „
Разом . .	= 154 хлопців	+ 93 дівчат	разом 247 дітей

Б) Школа для дітей хорих на трахому:

фреблівка	= 26 хлопців	+ 17 дівчат	разом 43 дітей
I кляса	= 28 „	+ 29 „	„ 57 „
II „	= 11 „	+ 13 „	„ 24 „
III „	= 15 „	+ 8 „	„ 23 „
IV „	= 19 „	+ 13 „	„ 32 „
Разом . .	= 99 хлопців	+ 80 дівчат	разом 179 дітей

Обі школи виносили отже:

А	= 154 хлопців	+ 93 дівчат	разом 247 дітей
Б	= 99 „	+ 80 „	„ 179 „
Разом	= 253 хлопців	+ 173 дівчат	разом 426 дітей

*) Будинок таборної ґімназії. **) Будинок народньої школи та мешкальні будинки для урядовців.

З наведених цифр бачимо, що народня школа була школою коедукаційною з виїмком кляси II-ої в школі для дітей здорових, яка мала осібну клясу

Лука Гарматій (в середині). по його правій стороні Т. Коморівський, по лівій В. Пастущин підчас прогульки в Коричанах] (вакації 1919 року).

для хлопців і осібну для дівчат; проти коедукації II-гої кляси промовляли два арґументи: брак такої просторої шкільної кімнати, щоби помістила разом 38 хлопців + 34 дівчат; арґумент педаґоґічний, що в клясі 38 хлопців + 34 дівчат = 72 тяжко учитися і тяжко учити. З наведених чисел бачимо також, що трахома була сильно поширена серед дітвори народньої школи, бо в часі найбільшої фреквенції було заражених 42% дітей в шкільнім віці.

На початку шкільного року 1919/1920 фреквенція дітей в народній школі з причини повороту до краю впала до таких чисел:

А) Школа для дітей здорових:

I кляса	= 14 хлопців	+ 7 дівчат	разом 21 дітей
II „	= 8 „	+ 3 „	„ 11 „
III „	= 1 „	+ 16 „	„ 17 „
IV „	= 2 „	+ 8 „	„ 10 „
Разом . .	= 25 хлопців	+ 34 дівчат	разом 59 дітей

Б) Школа для дітей хорих на трахому:

I кляса	=	12 хлопців	+	5 дівчат	разом	17	дітей
II „	=	5 „	+	7 „	„	12	„
III „	=	2 „	+	— „	„	2	„
IV „	=	2 „	+	— „	„	2	„
Разом . .	=	21 хлопців	+	12 дівчат	разом	33	дітей

Обі школи числили дітей:

А	=	25 хлопців	+	34 дівчат	разом	59	дітей
Б	=	21 „	+	12 „	„	33	„
Разом	=	46 хлоппів	+	46 дівчат	разом	92	дітей

Наслідком такої фреквенції зліквідовано поверхову народну школу з ощадностевих оглядів і приміщено її в однім опорожненім бараку, а богато учителів звільнено від обовязків учительських так, що до повної ліквідації табору учив тільки управитель школи Лука Гарматій і учителька Коморовська в комбінованих клясах.

Також з тих самих причин, що в народній школі, зачалася наука в ґімназії аж 1 жовтня 1918 року. Ученики і учениці святобожицької ґімназії були рештками ґміндської ґімназії, які приїхали тут з Ґмінду разом зі своїми учителями. Бували також поодинокі випадки, що деякі бувші ученики ґміндської ґімназії, які виїхали з Ґмінду до краю, вертали до святобожицької ґімназії на дальшу науку.

Ґімназія святобожицька містилася в гарнім поверховім будинку і складалася з підготовляючої кляси і чотирох кляс низчої ґімназії. В вересні 1918 року це є перед офіціяльним отворенням ґімназії побирала ґімназійна молодь систематичну науку співу, яку провадив управитель ґімназії Омелян Бачинський, а крім цього відбувала прогульки. Одначе найбільше прогульок зробила ґімназійна молодь в липні і серпні 1919 року під проводом учителя Василя Пастущина і управителя табору інж. О. Доразіля (Годонін, Коричани, Бучовиці), де наша молодь мала нагоду приглянутися історичним памятникам чеської культури. Велике вражіння в часі таких прогульок робило на нашу молодь чеське огородництво, садівництво і рільництво.

На початку шкільного року 1918/1919 статистика ґімназійної молоді виглядала так:

Підготовляюча кляса	=	27 хлопців	+	16 дівчат	разом	43	дітей
I „	=	38 „	+	15 „	„	53	„
II „	=	25 „	+	5 „	„	30	„
III „	=	32 „	+	4 „	„	36	„
IV „	=	13 „	+	— „	„	13	„
Разом . .	=	135 хлоппів	+	40 дівчат	разом	175	дітей

Ґімназія була коедукаційна з виїмком кляси IV-тої, де не було дівчат.

Учительський збір таборної ґімназії був такий: управитель ґімназії Омелян Бачинський, під кінець шкільного року управителем ґімназії був Олександер Крохмалюк; учителі: Корнило Заклинський, Клим Чичка, Омелян Джуґан, Василь Пастущин, Омелян Смеричанський, Петро Терещук і о. Дмитро Ґулин як катехит.

Завдяки управителеві Омелянові Бачинському істнував в ґімназії дуже добре зорґанізований хор, який часто виступав і пописувався своїми концертами: дуже ефектовний був концерт ґімназійної молоді уладжений в честь Івана Франка дня 28 травня 1919 року.

Додати також треба, що ґімназійний хор виступав також разом з хором українських таборних інтеліґентів.

Ґімназійна молодь покликала до життя кружок „Самообразовання", де ученики і учениці в присутності своїх учителів, а часом і запрошених гостей виголошували свої реферати на ріжні актуальні теми, а відтак нераз дуже річево дискутували.

Та сама ґімназійна молодь оснувала також „Драматичний Гурток": заходами того гуртка виставлено 13 січня 1919 року „Вефлеємську Ніч" Марійки Підгірянки, а 14 травня 1919 року „Наталку Полтавку" Котляревського. Оба ці представлення мали дуже гарний і повний успіх. Режисером цих вистав був управитель ґімназії Омелян Бачинський.

В моделярськім кружку вправлялася наша молодь під артистичним проводом Петра Терещука в моделюванню і рисунках, а зі своїх праць улаштувала в маю 1919 року дуже гарну виставу, про яку висказувалися дуже прихильно не тільки свої але і чужинці.

Ґімназію візитував посол професор др. Олександер Колесса, відвідував і прислухувався науці також посол Лев Левицький.

Дня 4. вересня 1919 року приїхав до табору проф. Михайло Демчук як представник Українського Запомогового Комітету у Відні і під його проводом відбулися кінцеві іспити в ґімназії. Статистика клясифікації при тих іспитах виглядала так:

		Кляса					
		Підготовляюча	I	II	III	IV	разом
Степень відзначення	хлопці	9	2	2	9	2	24
	дівчата	3	2	2	1	—	8
Здібні	хлопці	14	27	16	16	6	79
	дівчата	7	9	1	1	—	18
Взагалі здібні	хлопці	—	1	2	3	1	7
	дівчата	—	—	—	—	—	—
Нездібні	хлопці	1	1	—	—	—	2
	дівчата	—	—	—	—	—	—
Разом . .	хлопці	24	31	20	28	9	112
	дівчата	10	11	3	2	—	26

Наведені в статистиці цифри говорять самі про себе: вони є доказом, що молодь наша не дармувала, а вчилася пильно.

По іспитах більша часть ґімназійної молоді вернула до дому, а наслідком цього фреквенція упала в ґімназії так низько, що ґімназії ніяк дальше провадити не було можна.

Діти народньої школи переважно военні сироти були приміщені під опікою сестер служебниць в Захисті ім. Митрополита А. Шептицького. Усіх сиріт було 374; це число сиріт треба уважати як

максимальне в часі найбільшої фреквенції мешканців в таборі. В числі 374 було 203 хлопців і 171 дівчат; круглих сиріт (без батька і матери) було 96 хлопців і 60 дівчат; малих сиріт, що не ходили ще до школи, було 12. В захисті були приміщені хлопці осібно від дівчат, також від дітей здорових відокремлено дітей хорих на трахому. В одній кімнаті спало звичайно 8 найбільше 14 дітей.

Загальну інспекцію над цілим захистом мала сестра служебниця Христофора. Діти тяжко хорі на трахому були під доглядом світських сестер шпитальних, бо бараки, в яких мешкали ті діти, зачислялося до бараків шпитальних. Частинний нагляд над захистом мав також збір учительський народньої школи.

Силами дітей сирітського захисту п. М. Чичкова приготовила і улаштувала представлення „Серед квітів" К. Лукашевича дня 14 лютого 1919 року. Вистава ця так усім подобалася, що на загальне бажання повторено її ще в березні того року для чехів у Кийові. На цім вечорі відспівала також п. Бачинська цілий ряд українських народніх пісень, якими чехи одушевлялися.

Як діти народніх шкіл були приміщені головно в захисті, так учеників і учениці ґімназійні приміщено в бурсі; ділилася вона на дві части: бурса учеників містилася в 8 бараку і нею кермував Омелян Бачинський, управитель ґімназії, бурса ґімназійних учениць занимала барак 2 під наглядом сестри служебниці Таіди, пізніше під наглядом учительки Домбровської.

Дівчата, які скінчили народню школу, а до ґімназії не ходили і які додому ще не могли вернути, працювали в таборній швальні, де під управою учительки Августини Кабарівської могли дуже богато навчитися таких річей, які їм в пізнішім практичнім житті напевно могли придатися.

В швальні було 11 машин до шиття з Вольфсбергу, 12 з Ґмінду і 8 святобожицьких, разом 31; з того 6 машин визичили відтак шпиталі і захист до підручного ужитку.

Делеґація Українського Запомогового віденського Комітету в таборі. Сидять від лівої до правої: Пос. І. Семака, пос. Лев Левицький, староста А. Фендрих, радник Т. Лучаківський. Стоять від лівої до правої: Адміністратор харчевих маґазинів Плєва, управитель табору інж. О. Доразіль, старшина чеської армії (?), начальний лікар д-р Іван Ціпановський, канцелярійний урядник Осип Соколовський (1919 рік).

Хлопці по укінченню народньої школи могли працювати в таборних шевських варстатах, якими кермував Ефкевич; хлопці виконували тут ріжні направки до бурси, захисту, шпиталів і в той спосіб виучувалися цього потрібного їм в житті ремесла.

Від самого початку аж до ліквідації українського табору в Святобожицях істнував Місцевий Запомоговий Український Комітет; був він неначе філією Українського Запомогового Комітету у Відні і мав боронити інтересів українських виселенців; він посередничив отже з одної сторони між управою табору а віденським Запомоговим Комітетом з другої сторони. Місцевий Український Запомоговий Комітет впливав також на орґанізаційну громадянську працю серед виселенців.

В місцевім комітеті змінялися часто члени залежно від вибору і від повороту деяких членів до краю: протягом істнування цього Комітету засідали там такі члени як: о. пралат Евген Гузар, др. Іван Ціпановський, Володимир Кабарівський, Лука Горматій, Омелян Бачинський, о. Петро Патрило, Василь Па-

Захист сиріт ім. Митрополита А. Шептицького на чолі з о. Пралатом Евгеном Гузарем, управителем табору д-ром Штравбом і адміністр. харчевих маґазинів Теодором Базером та сестрами служебницями (рік 1917).

ступщин, Ронґушева, Заклинський Корнило, Домбровська Марія, о. Ґулин Дмитро, др. Микола Сисак, Смеречанська, Чичка Клим, Гуменюк Іван, сестра служебниця Христофора і інші, котрих імен вже собі не пригадую.

Таборовий вертепний театр був головно призначений для дітей. Фіґурки, куліси і цілу сценерію до цього театру куплено частинно за гроші місцевого Українського Запомогового Комітету, частинно за гроші управи табору. В цім театрі улаштовувано від часу до часу дрібні вистави діточі морального змісту і то головно в чеській мові, бо українських підручників в таборі не було. Діти наші мали велику радість на таких представленнях. В ролях цього театру виступав дуже часто інж. Доразіль і чеські ученики ґімназійні з Кийова. З грошей зібраних на цих виставах інж. Доразіль купив новий інвентар вертепного театру і цей новий інвентар передав як зворот за визичені гроші місцевому Українському Комітетові; згаданий комітет передав цей інвентар відтак разом з іншим таборним інвентарем о. совітникові В. Лицинякові як делеґатові львівських Захистів з просьбою, щоби він передав інвентар вертепного театру тодішньому Укр. Педагогічному Товариству у Львові.

Тому, що табор творив для себе замкнену цілість і лежав кілька кільометрів від повітового місточка Кийова і тому, що в часі епідемій взагалі не можна було виходити з табору, рішила управа табору в порозумінні з загалом української таборної інтеліґенції заінтересувати наших виселенців також кіновими виставами: протягом тижня (оскільки в таборі не було епідемії) давалося дві виставі, одну для шкільної молоді в годинах пополудневих, а другу для старших вечером. Фільми замавляв інж. Доразіль, а касу кіна вела Емілія Кабарівська. Староство давало для кіна 100 к. місячної субвенції. Кіно це зараз по розпаді Австрії перестало істнувати, бо чеське правительство перестало платити місячні субвенції.

Крім згаданого вже в горі ґімназійного хору зорґанізував Омелян Бачинський також хор з таборних інтеліґентів, який сповняв свою важну культурну місію, а своїми виступами одушевляв не тільки наших виселенців, але також чужинців (чехів).

Важніші концерти цього хору були:

1. Концерт з нагоди проголошення чеської державности; на концерті цім виголосив Др. Іван Ціпановський гарно обдуману промову: Про чесько-українські відносини та про чесько-українське відродження.

2. 8 лютня 1919 року концерт з нагоди Зєдинення України, з промовою Омеляна Бачинського: Як до того зєдинення прийшло.

3. В червні 1919 року концерт українських пісень, який повторено для чехів в Святобожицях і Кийові.

Таборове касино гуртувало цілу українську інтеліґенцію в одну велику неначе родину, а то тим більше, що касино містилося в спільній їдальні для інтеліґенції, де сходилися всі кілька разів денно і дискутували на ріжні тоді актуальні теми. Касино передплачувало всі тодішні українські часописі з Відня і Львова і деякі німецькі і чеські. З касина подібно як з Українського Місцевого Запомогового Комітету виходила ініціятива до орґанізаційно-громадянської праці в таборі.

З членів касина завязалася в перших днях лютня 1919 року секція: Просвітянський Кружок; до виділу цього кружка вибрано Омеляна Бачинського, Василя Пастущина, д-ра Миколу Сисака та Марію Домбровську. Виділ цей рішив на першім засіданню повести працю просвітянську в таборі в слідуючий спосіб: а) популярні відчити зглядно реферати для загалу виселенців; б) виклади для таборної інтеліґенції.

Популярні відчити для загалу виселенців зачалися дня 11 лютня 1919 року рефератом Василя Пастущина: Короткий начерк змагань України до самостійности. Відтак пішли реферати систематично а саме: у вівторок відбувалися реферати або з української історії або з української літератури. Українську історію реферував Василь Пастущин а українську літературу Марія Домбровська або Осипа Заклинська. У четвер відбувалися реферати на переміну з гігієни і фізики; гігієну реферував др. Микола Сисак, фізику Омелян Джуґан. Кожної пятниці відбувалися звіти з біжучих тодішних світових подій і ця ділянка була в руках Омеляна Бачинського.

Наведені реферати відбувалися вечером о годині 7-мій в салі семого бараку, загал виселенців брав живу участь в тих рефератах і користав з них дуже богато; доказом цього може бути така обставина: по укінченні рефератів з української історії рішив Василь Пастущин посвятити один вечір, щоби переконатися, чи його учасники користають з тих рефератів; на поставлені вибрані питання з української історії загал слухачів відповідав добре, а деяких треба було подивляти за їх розумні, влучні та самопевні відповіді; відповідям тим прислухувалася також численно зібрана на салі інтеліґенція.

Виклади для інтеліґенції відбувалися звичайно в неділю по вечері в салі касина. За цілий час виголошено такі реферати: Др. Софія Морачевська один відчит з естетики, Омелян Бачинський один реферат з соціольоґії, Іван Гуменюк один відчит про сліпців, Марія Домбровська 2 реферати з новітньої индийської літератури, Осипа Заклинська один відчит з новітньої української лірики, Емілія Ільницька один відчит з естетики і один з української літератури, Лука Гарматій два реферати про події в Східній Галичині за час від 1. XI. 1918—30. IV. 1919, сестра Морозівна один відчит з соціольоґії, Василь Пастущин два відчити з грецької літератури і один реферат: Про ріжницю полів за Павльзеном.

В деяких відчитах могла брати участь також ґімназійна молодь. По відчитах відбувалася також звичайно менше або більше оживлена дискусія.

(Докінчення буде).

У большевицькій чрезвичайці

(Із записника старшини УГА).

Написав: *Ярич-Запільський.*

При Начальній Команді. Большевицьке військо. Арешт і чрезвичайка. „Дамочки“ і провокатори. Пригода сотника Мельниковича. Генерали УГА Ціріц і Микитка.

Було це в початках траня 1920. р. Я був тоді в Начальній Команді в Балті. Заняття не мав ніякого, а був приділений до запасного коша інтендантури, що її шефом був от. Андрій Кадайський. Наша недавна ще злука з совітською армією наглядно показалася неприродною. Наслідків довго не треба було ждати. Большевики поступали безоглядно, а навіть провокаційно. Їх аґітатори пустили в хід клич „унічтожать ґаліцкіх афіцеров“. Це голосив отверто на військових мітінґах, головноуповноважений для галицьких справ Затонський та начальний вожд Галицької Армії Порайко. Оба вони приїхали з Києва до Балти, де була ставка Начальної Команди Галицької Армії. На славу галицьких стрільців треба сказати, що аґітація серед них не мала наслідків. Галицький стрілець більше вірив старшині, з яким разом боровся в Галичині від 1. листопада 1918, як демаґоґічним промовам червоних. У них йшли вічні мітінґи. Практичної щоденної праці у большевиків не було, не було теж дбайливости про стрільця, його поживу, однострій, обуву. Червоноармієць був зданий на себе. Обозу у червоноармійців, бодай при тих дивізіях, що стояли в Україні — не було ніякого. Червоноармієць, де кватирує, там і їсть. Сідає просто до миски мужика і набирає своєю ложкою, хоч і не просять.

Большевицькі комісарі, що мали доставляти харч Галицькій Армії, їздили по селах і скликували зібрання. Селяни сходилися, нерідко і побивали комісарів, а харчів не було. Наша армія не одержувала грошей, жила останками своїх запасів. Большевики ставили лиш перепони нашій інтендантурі. Заборонили між іншим реквірувати цукор по цукроварнях, який становив головне жерело роздобуття харчу.

В запіллі розсілись десятками жидівські комісарі — а це якнайгірше вплинуло на стрільців. „Куда ми зайшли, — все правда, що писали ґазети, що власть большевицька — то жидівська“ — говорили стрільці.

Відділи большевиків не мали ніякої карности. Грабили не лиш „буржуїв“, але і союзників галичан. У Тульчині ограбили цілий галицький шпиталь. Забирали одіж хорим на тиф. Виздоровці не мали що на себе надягнути. В Бершаді забрали 44 коней з відділу пор. Штайнера.

Старшинам нашим приказав Порайко зняти відзнаки. Вийшов приказ здіймити тризуб, заборонили жовто-блакитний прапор. Стрільці і старшини припняли по наказу червоні значки. В нас вмовляли, що ми „клас а не народ“. До націоналізму ставились як бик до плахти. Над відділами поставили комісарів, що робили службу поліційну а за всяку „неблагонадьожність“ тягнули в „чрезвичайку“. Серед старшин почалась деморалізація. Вільна думка пропала. Кождий старався мовчати, та оглядався на всі боки, чи не слухають. При полевім штабі завязались комуністичні курси, які вів галицький поручник Ґадзінський і артист театру Коханенко. Ґадзінський грозив, що коли не будемо вписуватись, то на нашу голову впаде нещастя.

Атмосфера стала тяжка — мусіла прийти буря. Військове товариство — було на дорозі в розбишацькі банди. Я попросив про відпустку, та думав відпочати. Від грудня 1919. я жив постійно в ваґоні серед тріскучих морозів, а від початку всесвітної війни лишень два рази мав кількаденну відпустку.

Дня 5. травня 1920. р. приїзджаю в Одесу. 7-го травня стаю на кватирі в віллі гр. Толстого над самим морем. Кватира та назначена совітською владою для галицького війська, прекрасна. Вид на синє море. На морю всього одно французьке судно, яке привозило русских салдатів, що воювали під Верден.

Вже день наперед чув я, що галичан хотять арештувати.

О 2-ій годині вночі буджуся — в віллі рух. Стукають у наші двері. Отвираю. Вбігають молоді жидики з червоними лентами, при зброї. З ними комісар. Кажуть нам збиратись і йти за ними. Питаю, що сталося. Кажуть, що це здається непорозуміння. Нас переслухають, діло вияснится, — відпустять. Тут жидики нагадують собі, що мають шукати за зброєю. Якийсь жидок міряє скілька разів до сот. дра Юркевича з револьвера. Надувся і патетично питає: „Ружйо єсть?“ Мимохіть смішно мені, як жидок випулив очі і довго остає в тій позиції, та дивиться при тому в стінне зеркало, на свою поставу з револьвером.

Сходимо в подвіря около 4-ої г. ранку. Там ждуть вже нас лікар-полковник др. Бурачинський, сот. др. Лунів, сот.-суддя Шалинський, пор. Лєсінський, сот.-інт. Давидяк, словом ціла „вілля“. Наші пакунки складають на авто. Нас самих окружують червоноармійці, самі жиди і китайці, та ведуть цілою кольоною до чрезвичайки на вулиці Екатерининській. Входимо в подвіря 3-поверхової камяниці. Вулиця при самім вході з одного боку задротована кільчастим дротом. Словом стрілецький закіп.

Тут за хвилю приведено і других галичан з сумежних вулиць. Виджу отамана Бубелу, пор. дра Микитку, сот. Леся Дереша, кілька жінок, хорих стрільців з дому виздоровців. Всього 204 чоловіка. Стоїмо годинами. Зачинається ревізія. Довкруги нас переважно жидики, в цивільному одязі, деякі в „габіґах“, „вінтовка“ через плечі, як на ловах. Роблять якісь вправи, ніби „чвірки вперед“. Один

туда, другий сюда. Показують, що вони... військо і що у них „дисципліна“.

Нагадую собі нашого Руданського. Як то Іван вів жидівське військо. „Гречка не гречка... марш мої воячки“.

Сонічко пригріває. Ми стоїмо. Сісти нема де. Входить влада. Якийсь панок в чорній довгій загортці сідає за стіл серед подвіря. При нім малий, з довгим носом в однострою, подібному до нашого, повязаний ременями здовж і впоперек. Лице жовтаво-синє, очі зеленаві. Це слідчий суддя. Підводять по двох наших. Приступає до них кучерявий, з малими очима і товстими губами чоловічок, жидок чи грузин. Бушує по кишенях. Витягає все. Довідуємося, що це совітський кат, за місячну платню пядесять тисяч совітських рублів. Перешукують перших очевидно старшин. Забирають буквально все. У стрільців лишають половину грошей.

Серед нас появляються дві „дамочки“. Одна з них „жалує“ галичан голосно. Вечером відпускають їх. Одна підбігає до мене, чи не маю яких поручень до міста. Дякую їй, у мене нема. „Дамочки“ очевидно на совітській службі. Радо дечого від нас довідались би.

Тут у тюрмі сидять уже від 6 тижнів отаман Куніш, Гофман, сотник Юревич. Їх арештовано в каварні в Одесі, при вулиці Деребасівській. Сидять вже 6 тижнів, — але їх не переслухують. Щодня кажуть їм, що „завтра“ відпустять.

Вечором переводять нас брамою з подвіря на вулицю, а відтак в той сам будинок на другий поверх. Нас окружають і ведуть китайці. Попереду сухий поляк, — видно з північної Росії, пізнати по акценті.

Приміщують нас по кількадесять по кімнатах. Спимо на голій підлозі. Ніяких ліжок, сінників, навіть ніякого крісла. Я сплю коло сот. д-ра Юркевича, на його пелерині. Серед нас у нашій кімнаті виринають незнайомі лиця. Жидок Яків Медовар з Голти, якийсь англієць з італійським назвиском Демартіно і Долобчій. Перший і останній признаються, що вони на совітській службі. У Долобчія характеристичний горляний голос. По нім розпізнав я його серед темніської ночі, коли до нас пізніше на товаровім двірці стріляли большевики. Але про це потім. Цей Долобчій очевидно провокатор.

— Колиб так російським салдатам назначили таку кімнату як вам — каже до мене — нестало би ані одної шиби.

Ага! Ти хотів би, гадаю собі, — щоби за твоєю радою піти і бодай в цей спосіб дати чрезвичайці факт нашої контрреволюційности.

Нам ніхто не каже, за що ми арештовані. Правда, ще на подвірю чрезвичайки зявляється молодий чоловік літ трицять. Це кажуть „товариш Роденс“, предсідник чрезвичайки. Його обступили наші старшини. Питають, за що нас арештовано? Говорить, що „ваші жандарми“ роззброїли на стації Затише „наш ешалон“, а в Тераcполі „ваші козаки громили жидів“. Кажемо, що це неможливо, в Терасполі наших частин не було.

„Цуж я з вамі зробєн. Я мувілем з Затоньскім і Порайкон, одесьлєн вас до Кійова“, — говорить пан Роденс варшавським акцентом. Очевидно він також поляк, хотяй пізніше Яків Медовар представляв його латишом. Деякі з наших, звідки не знати— знають, що це поручник австрійської армії і називається Гіртель.

У чрезвичайці сидимо три дні. Це якраз Великодний Четвер, Пятниця і Субота. Нас не переслухують. На подвірю роздали нам „анкету“ т. є аркуш паперу з питаннями, куди вписуємо наші „ґенералія“.

Вечором у чрезвичайці гучно. Хлопці зібрались коло вікна, співають на всю Екатерининську площу національні пісні: „Не пора“, „Ще не вмерла“. Чи це було політично?

Про їду для нас ніхто не дбав. Ми одержали кілька разів хліб і чай. Та й того чаю не богато, бо не було в що взяти. Наші річи були в совітськім маґазині. Ми, як могли, помагали собі. Деяким старшинам вдалося всетаки переховати гроші підчас ревізії.

Першої зараз ночі будить нас крик у кімнаті. То „караул“ китаєць насильно стягає чоботи з сотника Мельниковича. Ми кинулись до нього, китаєць навтеки!

Просимо у заступника чрезвичайки сінників. „Вам не треба, каже — завтра і так ідете на свободу“. Очевидно, наші беруть це за добру монету. Я сміюся з цього, — мені вже говорили, що значить слово „свобода“.

В Великодню Суботу ідемо на ту „свободу“. Зібрали нас на подвірю, та вже меншім, вкритім людськими екскрементами. Прочитують, порядкують, записують. Передають нас якомусь іншому большевицькому урядовцеві. На подвірі продирається до нас придніпрянка пані Яворська, вдова по сотникові галичанині. Принесла кільканацять сорочок, святочне печиво, солонину, яйця. Ділимо це між себе.

Большевики показують свою владу. Вибирають 8 старшин, між ними отамана Бубелу і посилають у касарні мити підлогу й виходки. Китаєць їх сторожить. Довідуємося, що тут в чрезвичайці сиділи наші ґенерали Ціріц і Микитка, що їх галицький революційний трибунал видав большевикам. Оба вони не хотіли перейти на службу до большевиків, звернулись до румунів, щоб їх перепустили через границю. Румунські джентельмени — не пустили. Обох ґенералів арештовано. Оба вони мусіли також чистити параші червоних товаришів і мити підлогу в касарнях.

Нас виводять на Екатерининську площу, уставляють чвірками в ряд перед самою чрезвичайкою, числять не знати вже котрий раз. Не виходить їм щось. „Товариші“ числять слабо, — а ми стоїмо і стоїмо. То на праву сторону то на ліву переганяють.

Ідемо. Попереду червоноармійці розганяють публику крісами. Довкруги нас китайці. Командант конвою палить з револьвера раз-за-разом. За ним починають китайці й собі стріляти. Настає фор-

мальний боєвий огонь. Серед публики паніка. Все втікає. Грохіт залізних ролєт, — купці закривають склепи. В одній хвилині вулиці пусті. Ми йдемо та йдемо. Куди? — Не знаємо. Питали ми команданта, — каже, що не знає. Одні кажуть, що на товаровий двірець, а там до Києва, — другі, що в тюрму.

Аж тут підходить до конвою земляк-галичанин. Нас ведуть у совітську тюрму. Цього земляка придержали большевики в тюрмі 3 неділі, — аж поки не згодився вступити в совітську армію. Вертався він як австрійський вояк з полону.

Виходимо за город. Всюди чути стріли. Це стріляють большевицькі стійки на товаровім двірці й біля тюрми. Додають собі відваги. Положення в Одесі не дуже безпечне.

По дорозі падуть хорі стрільці. Вони після тифу були в домі виздоровців. Але на все є рада. Перша зкраю фіра на дорозі, — стрільців везуть у тюрму.

(Докінчення буде).

Історія 8-ої Галицької Бриґади

III. б. ПЕРШИЙ ВІДВОРОТ У. Г. А.

Написав: *Д-р Іван Карпинець.*

(Продовження).

14. Проба завішення зброї. Коли плянований ґен. Павленком протинаступ в районі Дрогобича не вдався й закінчився упадком нафтового басейну та розсипкою ґрупи, що мала цей протинаступ виконати, спробувала Начальна Команда запобігти цілковитій катастрофі через завішення зброї. Цю спробу описав досить широко в „Українськім Скитальці" Михайло Колтунюк, б. сотник і референт артилєрії й муніції при штабі III. Гал. Корпусу, який був одним з парляментарів. Отож читаємо там, що десь коло 9. год. вечором 17. травня (ця дата хибна, повинно бути 18. травня — І. К.) зголосився телефоном до команди III. Гал. Корпусу заступник Державного Секретаря Військових Справ, отаман Бубела й зажадав точного звіту про становище на фронті, бо мала відбутися нарада Державних Секретарів. Сотник Колтунюк подав коротко бажаний звіт і заявив, що положення безвихідне, та що супроти загальної деморалізації серед стрілецтва а частинно навіть серед старшин, нема вже більше надії на вдержання фронту. На цьому розмова закінчилася. Здається, пише Колтунюк, на основі рішень, що запали на раді Державних Секретарів, прийшли кілька годин пізніше з Начальної Команди вказівки, в яких заряджено відворот і визначено дороги для цілої Армії. Майже рівночасно прийшов другий приказ, що всі три корпуси У. Г. А. мають зосібна вислати до поляків негайно паляментарів, котрі мають переговорювати з ними про негайне завішення зброї й здержання воєнних кроків. Начальна Команда годилася на демаркаційну лінію Буг—Стрий. З III. Гал. Корпусу назначено парляментарями підполк. ґен. булави Фідлєра й сот. Михайла Колтунюка[1]). Кого назначено з І. й II. Корпусу, не знаємо.

Парляментарі з III. Гал. Корпусу виїхали о год. 4. рано 19. травня (Колтунюк подає хибно 18. травня — І. К.) самоходом в напрямі Дрогобича та вже коло Нежухова за Стриєм стрінули обози У. Г. А. (це вже були певно обози рудецької „Ґрупи Гофмана" — І. К.); поляків стрінули над рікою Тисьменицею. Поляки завезли парляментарів до ґен. Івашкевича в Самборі, та цей сказав, що справу завішення зброї може вирішити тільки сам Галер. По трьох днях повезли їх зі Самбора до стації Надиби Воютичі (зараз за Самбором), а звідси через Перемишль, Краків і Варшаву до Люблина, де була команда армії Галєра; ця їзда тревала знову кілька днів. В штабі ґен. Галера, де працювали майже самі французькі старшини, прочитано їм на другий день відповідь Галєра на пропозицію завішення зброї. Ця відповідь звучала так: „Pan jenerał Haller raczył Panom oznajmić, iż warunków rozejmu nie przyjmuje i z galicyjską ukraińską armją wogóle rokować nie będzie. Przeciwnie, żąda natychmiastowej kapitulacji całej armji, złożenia wszystkiego oręża i amunicji, wydania całego parku kolejowego. W sprawie okrucieństw, jakie popełniała ukraińska armja na polskiej ludności Galicji Wschodniej będzie ustanowiona międzynarodowa śledcza komisja, która winnych pociągnie do surowej odpowiedzialności". Писемної відповіди ґен. Галєр не хотів дати[2]).

Парляментарі, вислані II. Гал. Корпусом, прибули до поляків на відтинку полк. Сікорського. Про їх приїзд і пропозицію завішення зброї згадав і Гуперт та дослівно написав таке: „Та цеї просьби (завішення зброї, — І. К.) не можна було брати поважно, бо за часто послугувалися українці подібним підступом, хотячи за кожним разом скористати через те на часі. („Заєнце..." 67). Це твердження Гуперта про многократні підступи українців, як всі добре знаємо, є незгідне з правдою.

Так отже ця спроба завішення зброї скінчилася нічим. Це зрештою можна було легко передбачити. Бож для яких причин мали-б поляки заключувати завішення зброї саме в розгарі своєї успішної офензиви, коли то їм отвиралися вигляди на те, що незабаром займуть цілу Галичину;

[1]) „Український Скиталець", IV, число 6. (28), стор. 25.

[2]) „Український Скиталець", IV, число 7. (29.), стор. 26—30; число 9—10 (31—32), стор. 35—38.

їх до цього ніщо не змушувало, а всемогуча тоді Франція була по їх стороні.

15. Хаос і замішання в Н. К. Г. А. Вже в третім дні польської офензиви запанував в Начальній Команді в Ходорові горячковий стан та замішання; Начальна Команда тратила орієнтацію в положенні та не знала, що робити, бо все нараз стало рватися. Фронт на обох крилах розлітався, був брак запасних частин, брак муніції, брак дисципліни та передусім брак пляну, що треба робити, та куди мають частини відступати. Про це згадує в своїх споминах др. Шуехвич, що був в тому часі персональним референтом в Начальній Команді. І так подає він, що з огляду на брак запасних частин, зарядив ґен. Павленко, щоби вислати на фронт навіть булавну сотню Начальної Команди й тільки з огляду на те, що польське населення Ходорова стало підносити голову, відложив виконання цього наказу. Також муніції Начальна Команда не мала; тому на жадання команди III. Гал. Корпусу, яка призабула, що має в своїм розпорядженню великий склад муніції в К а л у ш і, вислала їй останки, а собі залишила тілько смішно малу скількість. Про поповнення муніційних запасів із заграниці вже не можна було думати, з огляду на можливість цілковитого відрізання поляками Галичини від чехословацької границі. Само перебування в Ходорові було вже небезпечне, тому піднесено думку, щоби перенести Начальну Команду до іншої місцевости. Начальник Штабу, полк. Курманович вже давніше думав про перенесення Начальної Команди до К а л у ш а. Ця місцевість, як осідок Начальної Команди відповідала навіть його стратеґічним плянам (щоби оборону перенести на лінію Дністра і в Карпати та оборонити в цей спосіб нафтовий басейн). Хоч польські частини заняли вже Самбір і доходили до Дрогобича й оборонна лінія на Дністрі ставала чимраз то менше актуальною, полк. Курманович не покинув свого пляну. 17. травня дістав ширший штаб Начальної Команди (в цьому й персональний референт) наказ, приготовитися до виїзду. В Ходорові залишився тільки тісніший штаб а саме: Командуючий, начальник штабу, оперативний відділ, телєфонічний, технічний, муніційний і санітарний референт. Ширший штаб виїхав коло 22. години 18. V. (коли вже певно було відомо начальникови штабу, що проба українського протинаступу коло Дрогобича не повелася) до К а л у ш а через станиславів а не через Стрий, який вже був загрожений. До Калуша приїхав поїзд передполуднем 19. травня (тоді то частини рудецької „Ґрупи Гофмана“ відступали зпід Дрогобича під Стрий). Та в Калуші вже панувало сильне поденервування. Від Стрия в напрямі на Станиславів їхали один за другим евакуаційні поїзди. проїзжі говорили, що поляки заняли Миколаїв і перейшли Дністер, також дехто подавав ще нестверджені відомости про упадок Дрогобича й Борислава, та що команда III. Г. Корпусу перенеслася вже зі Стрия до Долини. Мешканці Калуша дивувалися, що Начальна Команда спроваджується до їх міста, коли вже польська армія є недалеко. Через місто переходили вже деякі відділи, розбитки та дезертири з III. Г. Корпусу. Серед приїзжих старшин ширшого штабу Начальної Команди кружляли ріжні поголоски й проєкти. Одні говорили, що II. Г. Корпус здобув Львів, д е я к і р а д и л и п о к и н у т и в с е й г у р т о м п о д а т и с я н а Ч е х о с л о в а ч ч и н у, інші виступали проти тієї масової дезерції. В Калуші перебував ширший штаб Начальної Команди до 21. травня. Таку картину безладдя в Начальній Команді подають спомини д-ра Шухевича. („Спомини“ II, 64—70; речення в скобках і підкреслення мої — І. К.).

Про цей час згадав в своїх споминах і ґен. Павленко. „18. травня, — пише він, Начальна Команда рішила відірвати від ворога головні свої сили й поставити їх кількома кольонами для маршу в нових операційних напрямках — д о т р и к у т н и к а Д н і с т е р — З б р у ч — З о л о т а Л и п а. Природні межі, що творили притоки Дністра на шляхах армії до намічених обшарів, давали змогу внормувати й дисциплінувати рух окремих кольон та виграти час для евакуації армійського запілля. Як і треба було чекати, відступ підніс потребу кращих технічних засобів. Війська вимагали набоїв, — а в нас був повний брак їх. Хтось пригадав, що в світовій війні російські війська вживали також і австрійських рушничих набоїв. Зробили спробу. На двіста кроків з десятків стрілів ледве один чи два попадали в квадратовий метр, решта не долітала... А поляки про це добре знали.... („Українсько-польська війна..“, 67).

Твердження ґен. Павленка, що вже 18. травня рішила Начальна Команда перенести оборону в трикутник Дністер — Збруч — Золота Липа, в порівнанні хочби з фактом, що ширший штаб Начальної Команди виїхав саме цього дня вечером до Калуша, що лежить на полудне від Дністра, поза згаданим трикутником, треба вважати помилковим. Можна скоріше твердити, що 18 травня, а також і в двох-трох слідуючих днях Начальна Команда ще не знала, де має армія ставити опір та куди спрямовувати евакуацію запілля, майно армії та й самі частини. Щойно деякі пізніші події, про які ще буде мова, причинилися до рішення. Загально зі споминів і ґен. Павленка й д-ра Шухевича виходить ясно одно, а саме, що з причини ріжних браків було в тому часі зле.

Крім цього серед старшин Начальної Команди не було однозгідних поглядів на те, що дальше робити, а це викликувало упадок духа в частинах та дезорґанізацію. Про ці ріжні погляди серед провідних людей в армії згадує й ґен. Павленко. „У той час — пише він у своїх споминах — внутрі армії змагалися два погляди. Прихильники одного вважали, що після програння бійки під Дрогобичем, армія скінчила своє завдання. Навпаки, другі підносили думку, що п і с л я п о р а з к и, я к у п о т е р п і л и з б о к у к о а л і ц і ї., УГА. м у с и т ь с л у ж и т и з а г а л ь н о у к р а ї н с ь к і й с п р а в і. Остання думка ще не була вистарчаюче спопуляризована; ще частина вояцтва тягнула „операційну лінію“ тільки до... свого повіту... Також і в „Начальній“ думки розбилися. Моральну єдність порушено й то не на користь збройної боротьби. Я особисто заявив себе прихильником другого розуміння завдань армії“. („Українсько-поль-

ська війна“.., 67—68; підкреслення ґен. Павленка).

Так отже брак однозгідної думки серед еліти старшин Начальної Команди, та пасивність і неохота до продовжування боротьби у деяких з них — це були головні причини хаосу, замішання й безпляновости в рішеннях Начальної Команди в цьому, так великої ваги часі; це знову було одною з головних причин дальших катастроф на фронті. Бо як мозок є нездоровий то й цілий орґанізм не може доцільно сповняти своїх функцій.

16. Події 20. V. 1919. Упадок Стрия. Коли така дезорієнтація й замішання панувало в Начальній Команді, то що говорити про підчинені їй частини?! Передусім в III. Гал. Корпусі представлялася ситуація безнадійно під кождим оглядом. Частини потребували муніції, а тут команда корпусу не могла її дати, бо здається забула, що має великі запаси на складі в Калуші, що опісля правдоподібно в більшости дісталися полякам[1]). З огляду на загроження самого Стрия з північної сторони через ґрупу Конаржевського, який по заняттю Миколаєва над Дністром і по переході тієї ріки, навязав лучбу на своїм правім крилі з 4. дивізією Александровича, та поступав скоро вперед по дорозі Львів—Стрий (диви: Гуперт: „Заєнце..“, 65), опустили це місто всі українські уряди, установи й команди. Ширший штаб III. Гал. Корпусу опустив Стрий вночі з 18. на 19. травня, а оперативний штаб залишив місто в полудне 19 травня[2]). „Ґрупа Гофмана“, що вечером 19. травня зібралася була в Нежухові, (ок. 4 км. на захід від Стрия), перейшла передполуднем 20. травня через місто Стрий на схід, та обсадила східний беріг ріки Стрия. При відступі з міста не обійшлося без деяких, незначних втрат, бо в місті вже появилася була польська боївка. І так був тоді ранений один стрілець з телефонічної чети ґрупи, та втрачено один віз. Та здається, що й боївкарі понесли якісь втрати в людях. Частини „Ґрупи Гофмана“ обсадили зараз таку нову лінію: Курінь пор. Савицького— Верчани й залізничий міст на лінії Стрий — Ходорів, III. курінь 24. полку піхоти ім. гетьмана Петра Дорошенка[3]) під командою пор. Данила Бізанца, який тоді тактично приділено до „Ґрупи Гофмана“, обсадив два другі мости коло Стрия (один залізничий на лінії Стрий—Станиславів, а другий деревляний на дорозі зі Стрия до Моршина), курінь сот. Коробейка обсадив село Братківці, а курінь сот. Станіміра, який тоді продерся до ґрупи з-над Великого Болота (диви передпопередне число стор. 21.) і курінь пор. Підгірного були в запасі в селах Фалиш і Довге[4]). Артилерія ґрупи була до вечора в Довгім[5]), а команда ґрупи примістилася спочатку у Фалиші а над вечір перенеслася до Станькова[6]). Тимчасом частини Конаржевського дійшли до Стрия. В їх руки, як подає Гуперт, попало тут 10 гармат, 20 скорострілів, кількасот вагонів і льокомотив, та інша добича („Заєнце...“ 65). Так без бою впав 20. травня Стрий, осідок команди III. Гал. Корпусу, та важний залізничий вузол.

По заняттю Стрия стала ґрупа Конаржевського резервою Довудзтва Всхуд. (Гуперт: „Заєнце..“ 65). Становища, які вона осягнула, обсаджували 20. V. певно інші частини, а тому решта дня до вечора минула спокійно. Щойно вечером зробили поляки випад здовж залізничого шляху Стрий—Ходорів, заняли залізничий міст на цьому шляху й Верчани та розбили цілковито курінь пор. Савицького[7]). Здається була тоді якась проба невдалого протинаступу, але докладніше про це не знаємо. Про ці події згадує записка команданта артилерії ґрупи ось так: „20. V. Бій над рікою Стрий. Поляки випали з залізничого мосту, який

---

[1]) Про цей склад муніції в Калуші згадує др. Шухевич у своїх споминах. Коли поїзд із ширшим штабом Начальної Команди заїхав 19. травня на стацію в Калуші, побачив він великі бараки, в яких була поскладана поважна скількість артилерійської й піхотної муніції. Тих маґазинів ніхто не беріг, а сторожа призначена до цього сиділа спокійно в хаті й навіть в день не виставляла ніяких стійок. Комендантом маґазинів був пор. Паньків, якого тоді не було. Його заступник, якийсь старший десятник сказав, що в маґазинах є велика сила муніції для піхоти й артилерії й подав із записок числа. Він не міг евакувати маґазинів на схід, бо не було ваґонів. Запаси муніції належали до III. Гал. Корпусу, котрого команда, маючи у себе таку велику її скількість, ще перед двома-трьома днями зажадала присилки з Начальної Команди. Штабовці Начальної наказали спровадити пор. Панькова, якому др. Шухевич доручив негайно зажадати зі Станиславова порожнього потягу й вивозити, що зможе. Порожняк прийшов зараз вночі й до нього зносили стрільці й старшини з Начальної муніцію з маґазинів. Але чи цей потяг виїхав з Калуша, др. Шухевич не знає. („Спомини“, II. 67—68 і 70; підкреслення мої — І. К.).

[2]) На основі записок пор. Модеста Купчанка, тоді команданта полевої сторожі III. Г. К., пізніше начальника оперативного відділу 8. Гал. Бриґади.

[3]) Цей курінь зорґанізовано між 10—15. грудня 1918. р. при 2. полку піх. в Коломиї з першого запасного куреня. Мав три сотні, 7, 8. і 9. Його командантом був тоді пор. Найда (Буковинець). 19. XII. 1918. брав уже участь в боях під Львовом, де залишився до травня. Коло 4. V. 1919. обняв команду над ним поручник, пізніше сотник Данило Бізанц. 17. травня курінь відїхав з Підмонастира потягом на Дрогобич а 18. V. мав іти в наступ коло Дрогобича, але не пішов і відступав на Стрий—Калуш. (Диви: „Нарис історії III-го куреня 24-го полку піх. ім. гетьмана Петра Дорошенка“ — в „Літописі Черв. Калини“ з 1930. р. число 10, стор. 7. і 11, і число 11. стор. 14.).

[4]) На основі рукопису о. д-ра Петра Вергуна.

[5]) На основі записок команданта артилерії в „Ґрупі Гофмана“, бл. п. сот. Омеляна Бранднера.

[6]) На основі записок о. д-ра Вергуна.

[7]) Рукопис о. д-ра Вергуна подає, що ціла ніч з 20. на 21. й цілий 21. травня аж до вечора минули спокійно; наступ на Верчани мали зробити поляки вечером 21. травня. Відповідно до цього й дальші дати в цьому рукописі є пересунені о один день. Але тому, що інші джерела, більше безпосередні (хоча-б записки сот. Ом. Бранднера), подають дещо інші дати, уважаю за доцільне справити дати рукопису о. д-ра Вергуна. — І. К.

не знищено. Наш протинаступ не вдався, бо в піхоті цілковита деморалізація. Батерії відходять через Болехів до Якубова.

На інших відтинках лівого крила У. Г. А. сталися 20. травня 1919 р. такі дві замітніші події: 1. поляки заняли Турку, 2. „Гірська Бригада" й III. Ґрупа 8-ої Самбірської Бригади перейшли на територію Чехословаччини. Турку заняла слаба ґрупа полк. Костецького (1 полк. уланів, 2 баталіони й 1 похідна сотня піхоти й 1 батерія) з 3. дивізії леґіон. Зелінського (Гуперт: „Заенце"., 65), не стрічаючи найменшого опору, бо „Гірська Бригада" й III. Ґрупа 8. Самб. Бригади залишили цю місцевість ще 18. травня! А рано 20. травня перейшли вже коло села Климець (на полудне від Сколього) зі всім воєнним майном на чехословацьку територію, де їх Чехи, на приказ французького ґенерала Генноке, розброїли та за кілька днів відіслали до табору в Німецькім Яблоннім. (Р. Л.: „Дещо з іст. III. групи „Глибока"... в Літописі Черв. Кал. з 1934. ч. 10, стор. 12; — І. Калічак: „Записки четаря", стор. 99—100; підкреслення моє — І. К.).

Ситуація в центрі й на правім крилі У. Г. А. представлялася 20. травня, на основі праці Гуперта, так: На північ від Львова дійшла львівська дивізія по Яричів — Борщовищі, а 2. дивізія галєрівська дійшла одною кольоною через Збоїска до Стоянова, другою до Радехова, а одним полком і відділом капіт. Мерака по лінію Павлів — Холоїв — Воля Холоївська. На відтинку ґен. Бабянського заняла польська кавалерійська стежа Антонівку над рікою Горинем а на Волині піддалася полякам „сіра дивізія". Дальше пише Гуперт, що „розклад української армії на Волині ставався щораз більший, а її команда перенеслася з Рівного до Бродів; з тієї сторони польській офензиві в Галичині щораз то менша грозила небезпека". („Заенце Малопольскі".. 65).

Українське ситуаційне звідомлення з 20. V. 1919. подавало таке: „На північнім відтинку перейшов ворог в наступ на Яричів Новий та на місцевости Гребенів і Підліски Великі. Наступ відбито. З Яричева Нового та з Підлісок Великих намагалися поляки перейти через яричівський канал на полудне — цей наступ їм також не вдався. Успішні підприняття наших стеж коло Гути Щирецької та Стільська, при яких піймано полонених. На лівім крилі держать наші війська лінію ріки Стрия."

17. Нові диспозиції польської начальної команди; їх причина. Праця Гуперта подає, що Галєр, з огляду на похід 2. дивізії в скіснім напрямі на Броди, хотів змінити напрям походу ґруп Мінкевича й Стшелецкого тимбільше, що в цей спосіб можна було вернутися до першого пляну; в тій цілі видав був навіть відповідний приказ, якого виконання було би більше зосередило польські дивізії, та було би причинилося до відступу українців з-під східної сторони Львова. Але коли вже Галєр видав був відповідні прикази, надійшла від начальної польської команди депеша з 20. V., яка наказувала: „Іти цією парою вперед з найбільшою енерґією, без огляду на перемучення власних військ і то аж по лінію: Броди—Нижнів—Коломия". І Гуперт твердить на основі збережених телефонічних розмов, що причина цього наказу лежала в передбачуванню, що це були останні дни, в яких галєрівські дивізії могли ще співділати на сході й то або з огляду на нові жадання Антанти, або по причині ожиданого нападу німців на Шлеськ. (Саме тоді громадили поляки всі сили, що надходили з Франції, здовж ріки Нарви, а 20. V. звернули увагу американського амбасадора на зброєння Німеччини). Поза цим фальшиві відомости, які мали поляки про українців, оцінювали положення українців як безнадійне й заохочували до скорого переслідування. („Заенце Малопольскі"..., 66—67; підкреслення мої — І. К.).

Ґен. Галєр, по одержанню цього наказу, змінив ще цього самого дня свої попередні зарядження. Щоби мати під рукою сильні резерви, наказав 1. дивізії стягнути всі вільні відділи на полудне, ближче Бродів, а ґен. Карніцкий мав післати йому один відділ з Горохова до Стоянова й Радехова. Так званий „інструкційний центр" своєї армії, який в останніх днях забезпечував зади військ в Жовкві, наказав пересунути на зади полк. Мінкевича до Мостів Великих. Гуперт додає, що забезпечення задів було конечне серед ворожого українського населення, яке мало багато захованої зброї, і по тій причині, що щораз то творилися повстанчі відділи. Само приспішення переслідування українських частин наказав Галєр переводити летючими відділами, що слідуючого дня, це є 21. травня мали дійти: З 2. галєрівської дивізії по лінію Топорів—Лопатин — Щуровичі, з ґрупи Мінкевича по Буськ — Красне а з львівської дивізії по Задвірє — Ляшки Королівські — Підгородище. Летючі відділи ґен. Івашкевича мали дійти по Бібрку — Ходорів — Жидачів — Болехів — Сколє. Отже на цілім фронті мали поляки енерґійно переслідувати українські війська, які однак ще були спосібні до протинаступу, чого довели 22. V., вдаряючи з Буська на ґрупу полк. Мінкевича. (Гуперт: „Заенце Малопольскі..." 67; — підкреслення мої — І. К.).

(Дальше буде).

ПОСМЕРТНІ ЗГАДКИ

† О. ЗИНОВІЙ КУЗЬМА .

Дня 31 жовтня 1934 р. понесла Теребовельщина болючу втрату, бо помер того дня невтомний працівник і колишній підстаршина У. Г. А. а пізніше старшина Армії У. Н. Р. о. Зиновій Кузьма.

Покійний о. Зиновій Кузьма, уродився в 1894 році в селі Стриївці (Збаражчина) у священичій родині. Гімназію скінчив у Тернополі. Війна перервала йому дальші студії В 1918 році вступив до львівської Духовної Семинарії на теольогію, і саме листопадові дні 1918 р. застають його у Львові. Вступає як простий стрілець охотник в Українську Галицьку Армію, де пізніше служив у 4-тій Золочівській Бригаді. Попадає у польський полон, звідки утікає знову в Українську Армію У. Н. Р. В чотирокутнику смерти перебув тиф кількома наворотами. Перебувши тиф, вернув з надломаним вже здоровлям до Галичини, докінчувати теольогію. В 1923 році закінчив богословські студії і зістав того року висвячений і рукоположений на священика, де в той час був приділений як адміністратор в Зборівщину, до села Манаєва, потім до Лукавця і Батькова, а на останку приділили його до Плугова у поміч його хорому батькові парохові Володимиру. Всюди працював на народній ниві, оставляє по собі благородні сліди своєї праці. В 1925 р. зістав приділений як катехит до вищих шкіл міста Теребовлі, де там на зарослій ниві землі Теребовельщини кидається у вир праці: там і остав до своєї смерти. В Теребовлі працює у всіх установах. Як великий просвітянин, кооператор і політичний організатор іде на села з викладами, рефератами, святочними проповідями. Нема села в Теребовельщині, щоби він там не оставив слідів своєї праці і по собі доброї памяти. Його знаменні проповіди, як релігійні так і національні, на ріжних народніх святах, зібраннях, вічах зробили його в масах народу дуже популярним. І справді був се дуже рідкий проповідник на наших землях. Його знала не тільки Теребовельщина, але майже ціле Галицьке Поділля (його знаменна відповідь на Маркіяновій Горі в серпні 1928 р. і духовні проповіди в Зарваниці, де його часто запрошувано на трибуну проповідника).

Всі його проповіди були так сильні, надхнені великою любовю до своєї батьківщини і так глубоко пересяклі великим патріотизмом, що сила слів, котрі плили з його уст, зворушувала слухача до глибини душі, поривала його до найбільшого духового напруження, готового на всяку жертву і посвяту. Покійний мав вроджений дар красномовця, мав гарний тон голосу, чистоту мови, і свій спосіб технічної будови проповіди. Був це чоловік великої сили духа. Його праця в Теребовельщині мала великі успіхи. З великим пієтизмом відносилася до нього молодь, яка бачила в нім свойого духового провідника. У масах народу був дуже шанований і люблений. Селянство обожало його і дуже цінило. Невмолима і завчасна смерть зробила велику кривду нашому народови, забираючи його. Упав мов стрілець на стійці серед розгару праці для народу.

У день 2 листопада 1934 р. відпровадила Теребовельщина, на вічний спочинок свого найкращого сина. Доказом, як шанував і любив його нарід, був величавий його похорон. Ціла Теребовельщина масово прийшла зложити поклін його тлінним останкам. Навіть богато культурних поляків і жидів, котрі з великою пошаною відносилися до покійного, прийшли на його похорон поклонитися йому в останнє у велику дорогу. Маса вінців від ріжних установ, це була скромна надгорода і подяка народу за його велику і невтомну працю. Поховали о. З. Кузьму на міськім теребовельськім кладбищи, коло братської великої могили тих стрільців, що впали в наступі на Теребовлю, дня 12 червня 1919 р. по Чортківській офензиві. Тіло о. З. Кузьми спочило поруч наших стрільців героїв, з котрими разом спочиває славний старшина, поручник Іванів, командант скорострільної сотні 4-ої бригади.

Спіть там, Дорогі наші, спіть,
Про долю-волю тихо сніть.

В тиждень по похороні о. З. Кузьми, дня 9 ли-

Делеґація бувших стрільців У. Г. А. зі села Ласковець на могилі о. З. Кузьми,

стопада, приїхала над його могилу делеґація від бувших стрільців У. Г. А. з дальших сторін. Привезли і зложили на його могилу терновий вінок зі стрілецьким залізним шеломом. Привезли щитову табличку до хреста, на котрій мерехтить напис:

Спи Орле України,
Нехай земля, котру Ти так
Щиро любив
Приголубить Тебе.

Ілля Рогатинський.

З цим числом висилаємо складанки на висилку передплати

за

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

Просимо прислати ними передплату за останнє чвертьрічча 1935. р. Залягаючих передплатників просимо у місяці жовтні, місяці української преси, обовязково вирівнати свої залеглости! — — — —

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ"

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

VII. річник / Число 10. / Жовтень 1935.

ЗМІСТ:

Редаґує: *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Паліка*

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка